

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	3
1.1. Problemformulering	4
2. Emneafgrænsning.....	4
3. Forfatternes forudsætninger	5
4. Metode	5
4.1. Interview metode.....	6
5. Skov, Natur og Friluft Værkstedet og skovhjelperne.....	7
6. Hvad vil det sige at være udviklingshæmmet?	8
7. Udviklingshæmning i historisk perspektiv	9
8. Serviceloven.....	10
9. Moderniteten	12
10. Livskvalitet.....	13
10.1. Siri Næss og Livskvaliten	14
10.2. Madis Kajandi og Livskvaliteten	15
10.3. Aron Antonovsky og Livskvaliteten	17
11. Inklusion	18
12. Institutionalisering	21
13. Arbejde.....	24
14. Natur.....	26
14.1. Hvorfor bruge naturen?	26
14.2. Naturens afstressende og terapeutiske effekt	27

15. Pædagogens rolle	29
15.1. Pædagogens rolle i forhold til en følelse af sammenhæng.....	30
15.2. Pædagogens rolle i forhold til selvpsykologien	30
16. Projektbeskrivelser.....	33
16.1. Projektbeskrivelse 1: Skovhjælperen som naturformidler	33
16.2. Projektbeskrivelse 2: Skovhjælperen og landbruget.....	34
17. Diskussion.....	36
18. Konklusion.....	39
19. Perspektivering.....	40
20. Litteraturliste.....	42
20.1. Internetadresser	44
20.2. Artikler	44

1. Indledning

Brian er psykisk udviklingshæmmet. Han har i 12 år arbejdet på et beskyttet værksted. Her malede han målepinde i gul og blå, dagen lang. Brian havde store problemer med aggressioner og var kraftigt medicineret. Han blev ofte sendt hjem, da han blev aggressiv og kunne finde på at slå ud efter personalet. Brian ytrede ønske om at få et nyt arbejde, og fik plads på Skov, Natur og Friluft Værkstedet som skovhjelper sammen med 7 andre udviklingshæmmede mænd. Hans opgaver er i dag at servicere skovens gæster i naturcenterets café, hugge brænde og tænde bål, lave forskelligt skovarbejde og lettere naturvejledning for institutioner. I den periode, Brian har været tilknyttet Skov, Natur og Friluft Værkstedet, har han aldrig været aggressiv, men derimod altid glad og positiv.

Initiativet bag Skov, Natur og Friluft Værkstedet afspejler en samfundsmæssig udvikling, som lægger fortidens tendenser til marginalisering¹ af udviklingshæmmede bag sig.

Udviklingshæmmedes livsvilkår har tidligere været præget af ophold på totalinstitutioner, hvor de blev ekskluderet² fra samfundet. Der er i dag ved at ske en afinstitutionisering³ af udviklingshæmmede, hvilket afspejles i Serviceloven, hvor institutionsbegrebet er blevet nedlagt. Samtidig ses i dag en stor interesse blandt de udviklingshæmmede for at få et meningsfuldt arbejde. Denne interesse afspejles i forskellige tiltag, som diskuteres i mediedebatten. Fagbladet Socialpædagogen har f.eks. bragt en række artikler (sl.dk) om inklusion af udviklingshæmmede på arbejdsmarkedet. Disse jobs er dog forbeholdt de bedst fungerende udviklingshæmmede, hvilket efterlader et spørgsmål om, hvilken type jobs samfundet tilbyder udviklingshæmmede generelt.

Skovhjelperne har alle, som Brian, været ansat på traditionelle beskyttede værksteder. Da de i august 2005 påbegyndte deres nye arbejde som skovhjelperne, var de initiativløse, manglede motivation til at arbejde og var socialt tilbageholdende. Dette har ændret sig kraftigt gennem deres ansættelse, hvilket indikerer at der er sket en forbedring af skovhjelpernes livskvalitet.

Skov, Natur og Friluft værkstedet bliver herved et eksempel på et beskyttet værksted, hvor der bliver skabt et arbejde, som er udviklende for livskvaliteten.

¹ Udelukkelse af grupper, som befinder sig i periferien af f.eks. arbejdsmarkedet (Hansen, m.fl.:2003: 279).

² Udelukkelse, dvs. modsætning til at være inkluderet (Madsen: 2005: 203).

³ Løbende udvikling, hvor de store institutioner nedlægges, til fordel for mindre institutioner i lokalsamfundet.

For at undersøge skovhjelpernes udvikling, er det interessant at se på, hvilke aspekter arbejdet på Skov, Natur og Friluft Værkstedet indeholder. Dette vil vi besvare gennem vores problemformulering, som lyder således.

1.1. Problemformulering

Hvilken påvirkning har inklusion, institutionalisering og arbejde på udviklingshæmmede skovhjelperes livskvalitet - og hvordan kan naturen inddrages i det pædagogiske arbejde med disse begreber?

2. Emneafgrænsning

Vi vil i denne opgave beskæftige os med, hvilke elementer, der påvirker skovhjelpernes livskvalitet. I den forbindelse er det centralt at afdække livskvalitetsbegrebet. Udviklingshæmmedes livsvilkår og dermed livskvalitet har gennemgået en stor udvikling gennem tiden, hvilket der redegøres for i afsnittet "Udviklingshæmning i historisk perspektiv". I afsnittet om Serviceloven gives et billede af de nuværende vilkår, og hvilken lovgivning vi, som pædagoger, skal arbejde under. Nye tanker om udviklingshæmmedes rettigheder til bl.a. at bestemme over eget liv og job, giver øget fokus på inklusion. Her vælger vi at begrænse inklusionsbegrebet til, ikke at være den totale inklusion på arbejdsmarkedet og i samfundet, men derimod den inklusion, der kan opnås gennem det beskyttede værksted Skov Natur og Friluft Værkstedet. Her bruges arbejdsopgaver i naturen og omkring Naturcenteret, som metode til at inkludere. Vi ønsker primært at se på naturens afstressende og terapeutiske effekt. Dette vælger vi, da det pædagogiske arbejde med skovhjelperne primært handler om arbejdsopgaver i naturen, og ikke om den direkte læring om naturen. Arbejdet er for skovhjelperne en forudsætning for inklusion. Vi vil derfor se på betydningen af at have et arbejde, hvad et godt arbejde er, og hvordan dette influerer på livskvaliteten. Det pædagogiske arbejde med inklusion begrænses ofte af de udviklingshæmmedes manglende lyst og motivation til at arbejde. Dette dilemma vil vi undersøge ved at klarlægge institutionaliseringen og dens konsekvenser.

For at perspektivere det pædagogiske arbejde på Skov, Natur og Friluft Værkstedet, og for at vise hvordan teorien kan bruges i praksis, vil vi beskrive to projekter: "Skovhjelperen som naturformidler" og "Skovhjelperen og landbruget".

3. Forfatternes forudsætninger

Vi har valgt at lave et afsnit om vores egne forudsætninger, for at give vores læser et indblik i, hvilken baggrund vi har for at udarbejde denne opgave.

Sidse har været tilknyttet Skov, Natur og Friluft Værkstedet siden oktober 2005, og har gennemført sin 2.lønnede praktik i Naturcenter Herstedhøje. I denne praktikperiode var det faglige fokus på skovhjelperen som naturformidler af bålaktiviteter og filtning.

Elin har i sin 1.lønnede praktik være ansat på et botilbud for voksne udviklingshæmmede, og har i sin profilering beskæftiget sig med brug af dyrehold i det pædagogiske arbejde med udviklingshæmmede. Derudover er hun uddannet landmand i 2003 og er gårdejer i Skibby. For at få indsigt i Skov, Natur og Friluft Værkstedet, har Elin været på besøg på Naturcentret i tre dage.

Vi er begge studerende på naturlinien, og har beskæftiget os med natur i de fleste af vores projekter gennem uddannelsen.

4. Metode

Vores dataindsamling vil være af både primær⁴ og sekundær⁵ karakter, da vi vil benytte os af egen empiri samt allerede eksisterende materiale. Vores sekundære data indeholder kvalitative dokumenter og artikler og kvantitative statistiske dataindsamlinger om naturen.

Vi har valgt at strukturere opgaven således, at vi i den første del præsenterer nogle afsnit, som giver baggrundsviden om feltet. Disse afsnit er tænkt som præsentation af emnet, og der vil derfor ikke forekomme særlig diskussion og refleksion af emnerne. I de følgende afsnit om inklusion, institutionalisering, arbejde og natur, vil vi præsentere en teoretisk del, og afslutningsvis diskutere og reflektere over teorierne i forhold til egen empiri. I afsnittet pædagogens rolle reflekteres over praksis, hvilket uddybes i vore egne eksempler på, hvordan man kan implementere teorierne i den pædagogisk praksis. Afslutningsvis vil vi diskutere på et bredere plan, og her kommer egne holdninger tydeligt frem. Vi har fravalgt at have et egentligt afsnit, hvor vi gennemgår resultaterne fra interviewene, men bruger i stedet vores fund løbende til at reflektere over teori og praksis.

⁴ Udtryk for de data, man selv indsamler f.eks. gennem observation og interview (Andersen: 2006: 151).

⁵ Udtryk for de data f.eks. forskere og institutioner har indsamlet og udgivet (Andersen: 2006: 151).

4.1. Interview metode

For at skabe klarhed over skovhjelpernes udvikling, vælger vi at fokusere på to skovhjelper. Dette valg beror på et ønske om, at få nogle kvalitative data, som kan bruges i videre refleksion. Vi har udvalgt Per og Brian, da vi mener at de er gode repræsentanter for hele gruppen af skovhjelper. Samtidig er de i stand til at formulere sig, og forholdsvis gode til at reflektere over egen situation. I denne forbindelse laver vi et interview med hver enkelt, for at klarlægge deres egen opfattelse af deres udvikling på det gamle arbejde i modsætning til det nye arbejde på Skov, Natur og Friluft Værkstedet (se bilag 3.1: 8-9 og 4.1: 18-19 for interviewguide og 3.2: 10-12 og 4.2: 20-22 for referat). Da de fleste udviklingshæmmede, på grund af deres handicap, har svært ved at tænke abstrakt og forstå komplicerede sammenhænge, har vi også behov for at undersøge, hvilken udvikling pædagogerne omkring Per og Brian har observeret. Vi laver derfor interview med pædagogerne på botilbuddene, idet disse pædagoger har fulgt udviklingen før og efter arbejdsskiftet (se bilag 3.3: 13 og 4.3: 23 for interviewguide og 3.4: 14-17 og 4.4: 24 for referat).

Vi vil endvidere lave interview med Christian Schwartzbach, som er daglig leder på Skov, Natur og Friluft Værkstedet. Her er formålet at undersøge, hvilke tanker og ideer, der ligger til grund for projektet, og hvilken udvikling han har observeret hos skovhjelperne (se bilag 2.1: 3 for interviewguide og 2.2: 4-7 for referat).

Da der ikke findes meget litteratur om udviklingshæmmedes udvikling og psykiske komplikationer, har vi valgt at lave et ekspertinterview med Lisbeth Bruus-Jensen. Hun er psykolog og har specialiseret sig i udviklingsarbejde på diverse specialinstitutioner. Derudover har en praksis, hvor hun tager udviklingshæmmede i terapi. Formålet med dette interview, er at undersøge institutionens påvirkning på individet, fordele og ulemper ved inklusion, og hvordan pædagogen kan arbejde med problemstillingerne i denne forbindelse (se bilag 5.1: 25 for interviewguide og 5.2: 26-30 for referat).

Grunden til, at vi har valgt interviewformen frem for spørgeskemaer, er at der gennem interview er mulighed for at stille uddybende spørgsmål. Vi har valgt at bruge den form for interview, som ifølge Ib Andersen, kaldes for et delvist struktureret interview. Her lægges der op til en løbende dialog mellem interviewer og den, der interviewes. Strukturen i interviewet er således, at man på forhånd har en teoretisk og praktisk viden og nogle spørgsmål, som man gerne vil have svar på. Endvidere er der plads til nye synsvinkler og oplysninger fra den interviewede. Rent praktisk forgår interviewet ud fra en interviewguide, som interviewer støtter sig til undervejs, hvor spørgsmålene

kan komme i vilkårlig rækkefølge. Efter interviewet udarbejdes et referat (Andersen: 2005: 168). Vi vælger at optage samtalerne på diktafon, for at kunne udarbejde et så præcist referat som muligt, og for at have den fulde opmærksomhed på den interviewede. Referaterne udarbejdes således, at vi skriver spørgsmål og svar ned som citater, når disse er relevante for opgaven. På andre tidspunkter, hvor der mumles eller tales om emner, der ikke er direkte relevante for problemstillingen, vælger vi at lave forkortede opsummeringer.

Interviewene med Per og Brian kan belyse nogle tankevækkende eksempler, og give os en fornemmelse af, hvilken udvikling de har gennemgået. Disse fund kan dog kun skabe og bekræfte hypoteser, men kan ikke bekræfte endegyldige tendenser eller årsagssammenhænge. Det skyldes at skovhjelperne ofte aflæser hvilke svar der forventes og har svært ved at reflektere og tænke abstrakt.

5. Skov, Natur og Friluft Værkstedet og skovhjelperne

Skov, Natur og Friluft Værkstedet er et alternativt beskyttet værksted til voksne udviklingshæmmede. Projektet er en privat fond, som udelukkende finansieres af skovhjelpernes opholdsbetaling. Projektet holder til på Naturcenter Herstedhøje, og er i tæt samarbejde med Skov og Naturstyrelsen og herunder Københavns Statsskovsdistrikt. Der er ansat 8 udviklingshæmmede mænd, kaldet skovhjelperne, i alderen 21 - 48 år.

Ideologien bag projektet er ifølge Christian Schwartzbach, at lave et tilbud, der ikke er underlagt krav om produktion, men hvor skovhjelperens udvikling i stedet er i centrum. Den pædagogiske fokus er, at møde skovhjelperen som han er og stille krav til ham.

Skovhjelpernes arbejdsopgaver er at drive Naturcenteret. Dette indebærer at stå i cafeen, svare på spørgsmål fra skovens gæster, pakke materialekasser til skoleklasser, tænde bål, holde naturcenteret pænt og lave lettere skovarbejde, som kratrydning og oprensning af søer.

Med disse arbejdsopgaver som udgangspunkt, bliver skovhjelperen synlig i samfundet. Christian Schwartzbach beskriver, at skovhjelperen har udviklet sig fra at blive serviceret af pædagoger, til at have kompetencer og overskud til at servicere skovens gæster. Arbejdsopgaverne foregår i samarbejde med naturvejledere og skovarbejdere, og herved opnår skovhjelperne status og identitet, hvilket understreges af deres uniform og titel som skovhjelper. Naturen indgår i arbejdet som en med og modspiller. Her er højt til loftet og plads til fysisk udfordrende arbejdsopgaver, og samtidig giver naturen skovhjelperen noget frihed og mulighed for at trække sig tilbage (se bilag 2.2: 4-7).

6. Hvad vil det sige at være udviklingshæmmet?

Vi vil i dette afsnit give læseren et indblik, i hvad det betyder for et menneske at være udviklingshæmmet. Dette er centralt for at opnå en forståelse af, hvilke muligheder og begrænsninger udviklingshæmmede, som skovhjelperne, har i livet. Samtidig ønsker vi at give et generelt billede af, hvilke vilkår det pædagogiske arbejde med målgruppen har, da der heri kan ligge nogle begrænsninger.

Når et menneske er udviklingshæmmet, vil den personlige udvikling gå langsommere, og på visse områder vil udviklingen gå helt i stå. Som børn udvikler udviklingshæmmede sig dog stadig på samme punkter, som børn uden udviklingshandicap. Det vil f.eks. sige motorisk udvikling, interesse for samspil, sprog og leg.

Udviklingshæmmede mennesker har ofte kommunikations- og samværsproblemer, som kan stamme fra ADHD og autisme. Men mange udviklingshæmmede lider også af følgesygdomme som syns- og høreforstyrrelser, spasticitet og epilepsi. Årsagen til udviklingshæmning kendes langt fra i alle tilfælde, men det kan f.eks. skyldes kromosomfejl, skader fra fostertilstanden, for lav fødselsvægt, hjerneskade opstået efter fødslen eller omsorgssvigt.

Det anslås at der i Danmark lever 36.000 udviklingshæmmede (lev.dk).

Ifølge WHO's diagnoseliste ICD-10 er mental retardering defineret som: *En tilstand af forsinket eller mangelfuld udvikling af evner og funktionsniveau, som normalt viser sig i løbet af barndommen, og som bidrager til det samlede intelligensniveau, dvs. de kognitive, sproglige, motoriske og sociale evner og færdigheder* (oligo.dk – 2).

Lisbeth Bruus-Jensen fortæller, at udviklingshæmmede let bliver stressede. Dette skyldes, at de fleste udviklingshæmmede har opmærksomhedsforstyrrelser, og derfor har svært ved sortere og bearbejde sanseindtryk. De har samtidig svært ved at udarbejde strategier, huske og gøre sig tanker om fremtiden. At denne abstrakte forestillingsevne er svækket, forstærker ofte modtageligheden over for stress, da de ikke kan gøre sig tanker om, hvad der skal foregå (se bilag 5.1: 28).

På Videnscenter for Psykiatri og Udviklingshæmning - Oligofreniklinikken beskrives det at udviklingshæmningens grad kan belyses gennem IQ tests. Her opdeles de udviklingshæmmede i fire grupper: Idiologi: IQ under 20, imbecilitet i sværere grad: IQ 20-34, imbecilitet i lettere grad: IQ 35-49 og debilitet - mental retardering i lettere grad: IQ 50-69.

Gennem observation og skøn vurderer vi skovhjelperne til at ligge med en IQ på 35-69. Dette dækker over to grupper, som er beskrevet således: Den udviklingshæmmede, der er kategoriseret

som imbecil i lettere grad (IQ: 35-49), vil være kendetegnet ved langsomt at udvikle sprog, hvor udviklingen dog er begrænset. Dette gælder også udviklingen til at være selvhjulpne og den motoriske udvikling. Enkelte kan opnå meget simple færdigheder i læsning, skrivning og tælling. Som voksen vil disse udviklingshæmmede kunne udføre simpelt praktisk arbejde, hvor opgaverne er strukturerede og udført under vejledning. En fuldstændig uafhængig tilværelse opnås sjældent i voksenlivet.

Den debile (IQ: 50-69) vil derimod være stærkere i den sproglige udvikling, og vil kunne føre en normal samtale. De fleste magter selvstændigt dagligt arbejde og klarer de huslige pligter på egen hånd. En stor del af de debile kan skrive og læse, men klarer sig bedst i ikke-teoretiske arbejdsopgaver (oligo.dk – 1).

Vi mener IQ giver et relativt forsimplet billede af intelligens, men at det i denne sammenhæng kan belyse hvilke arbejdsmæssige kompetencer, skovhjelperne har.

7. Udviklingshæmning i historisk perspektiv

At være udviklingshæmmet i dag er betydeligt anderledes end for blot 50 år siden. Vi ønsker at redegøre for den historiske udvikling på handicapområdet, da der stadig findes levn herfra i samfundet og institutionsverden, som påvirker udviklingshæmmedes livskvalitet.

Synet på udviklingshæmmede har udviklet sig kraftigt gennem tiderne. Der findes beretninger fra 1800-tallet, hvor der tales om udviklingshæmmede som gale, onde og besatte. I slutningen af 1800-tallet begyndte man i takt med lægevidenskabens udvikling, at betragte denne gruppe som syge. Man troede altså på, at udviklingshæmning var en sygdom, som kunne helbredes, og adskilte dem derfor fra resten af samfundet på centralinstitutioner (Kirkebæk: 1990: 10). Denne holdning til udviklingshæmmede begyndte først at ændre sig i 1950-60'erne.

I 50'erne levede udviklingshæmmede stadig i store døgninstitutioner. Forholdet mellem de professionelle og de udviklingshæmmede blev betegnet som et forhold mellem eksperter og klienter. Dagligdagen var præget af lydighed og disciplinering, og der blev arbejdet ud fra individuelle behandlingsplaner (Madsen: 2005: 53).

Det at have et handicap, blev i 1950'erne betragtet som en egenskab eller mangel hos den enkelte, og mennesker med handicap skulle beskyttes mod det omgivende samfund og omvendt. Denne holdning blev kritiseret for at føre til isolation og udstødelse.

I 1970'erne begyndte der derfor at ske en ændring i opfattelsen af handicappede. At have et handicap var ikke længere en mangel ved den enkelte person, men derimod noget som opstod i den handicappedes møde med samfundet og dets indretning (retsinfo.dk).

I 1980'erne begyndte nedlæggelsen af de store totalinstitutioner og de udviklingshæmmede flyttede ud i lokalmiljøerne i bofællesskaber. De nye tanker afspejles i Folketingets vedtagelse af lov om ligestilling og ligebehandling af handicappede borgere i 1993, som betød at handicappede fik ret til samme liv og deltagelse, som alle andre borgere (Niklasson, red: 2005: 379: 386).

8. Serviceloven

I 1998 trådte den nye socialreform og Serviceloven i kraft. Her lægges der vægt på øget brugerindflydelse, medborgerskab og retten til at vælge (Niklasson, red.: 2005: 379: 386). Dette indikerer et skift i opfattelsen af handicappede.

Socialreformen erstattede bl.a. den tidligere Bistandslov, Den Sociale Styrelses Lov og Ankestyrelsesloven med tre nye love: *Retsikkerhedsloven*, *Aktivloven* og *Serviceloven*. Vedtagelsen af denne socialreform var et udtryk for, hvilken socialpolitik, der førtes gennem 1980'erne og 90'erne, og samtidig et udtryk for, hvilke principper, man ønskede at arbejde med i dansk handicappolitik fremover. Derudover førte reformen til en dansk tilpasning i forhold til FN's Standardregler for lige muligheder for handicappede (Gunnarsen, m.fl.: 2003: 19).

Vi vil i det følgende fremdrage de vigtigste paragraffer i forhold til vores problemstilling. Med Serviceloven fra 1998 blev der indført et fælles begreb for de forskellige grupper af handicappede. Den tidligere målgruppebetegnelse fra Bistandsloven lød: *Personer med vidtgående fysiske eller psykiske handicap*. Dette erstattedes i Serviceloven med: *Personer med betydeligt og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne* (Gunnarsen, m.fl.: 2003: 26).

Det handicapbegreb, der ligger bag Serviceloven, er FN's standardregler vedr. personer med handicap. Her bliver handicap defineret således: *Handicap er en funktion af forholdet mellem mennesker med handicap og deres omgivelser* (bruus.dk).

Denne definition er interessant, idet den ikke kun ser på fejl ved individet, men også sætter fokus på individets samspil med omgivelserne. Dette er i tråd med inklusionstanken, som vi vil uddybe i afsnit 11 om inklusion.

Formålet med Serviceloven er følgende:

- At styrke den forebyggende indsats.
- At sætte fokus på og tilgodese de svagtstillede gruppers behov.
- At styrke den enkeltes ansvar og muligheder.
- At brugerne får større indflydelse på tilrettelæggelsen af servicetilbud.
- At opnå større sammenhæng i og størst mulig forenkling af regelsættet.
- At sikre gennemskuelighed i forhold til opgave- og ansvarsfordeling, samt i reglerne om finansiering.

(Gunnarsen, m.fl.: 2003: 23)

På trods af, at både personer med nedsat fysisk og psykisk funktionsevne, kan kategoriseres under overstående, er der i Serviceloven en særlig formålsparagraf (§ 67) til netop disse grupper.

Paragraffen understreger, at der her skal ydes en særlig indsats og formålet er blandt andet:

- At forebygge at problemerne for den enkelte forværres.
- At forbedre den enkeltes sociale og personlige funktion samt udviklingsmuligheder.
- At forbedre mulighederne for den enkeltes livsudfoldelse gennem kontakt, tilbud om samvær, aktivitet, behandling, omsorg og pleje (retsinfo.dk).

Med § 67 gøres det således klart, at formålet med indsatsen for fysisk og psykisk handicappede er forebyggelse, forbedring af funktionsevne via udviklings- og livsudfoldelsesmuligheder. Indsatsen skal tage udgangspunkt i en helhedsvurdering af forholdene for den enkelte, for at sikre optimal sammenhæng mellem ydelserne (retsinfo.dk).

Serviceloven har ført til en del ændringer for mennesker med handicap, eksempelvis ophævelsen af institutionsbegrebet. Dette betyder, at mange handicappede nu bor i egen bolig eller i små bofællesskaber med hjemligt præg. Via Serviceloven er ligeledes indført permanente ledsagerordninger, hvilket betyder, at udviklingshæmmede i højere grad kan blive uafhængige af familie og venners hjælp. Endvidere har Serviceloven lovfæstet en ret til beskyttet beskæftigelse og mulighed for aktivitets- og samværstilbud.

I Serviceloven er der fokuseret på begrebet brugerinddragelse, og der gives mulighed for, at tilbuddene kan tilpasses det enkelte individ. Eksempelvis står der i §112 ”*Inddragelse af brugeren* -

eller den der varetager brugerens interesser - kan fx ske direkte i forbindelse med vurderingen af en konkret sag og i forbindelse med udarbejdelse af en individuel plan. Herudover kan det ske ved at etablere brugerbestyrelser eller beboerråd i de forskellige typer af sociale tilbud, hvor brugerne kan få indflydelse ved at deltage i bestyrelsesarbejde eller ved at medvirke i anden tilrettelæggelse af tilbud i fx aktivitets- og samværstilbud” (retsinfo.dk).

De overordnede visioner med Serviceloven er altså at arbejde med varierende løsninger, som tilpasses individet i den givne situation. Endvidere skal de tilbud, der gives, udarbejdes i samarbejde med den enkelte, for at sikre størst mulig kvalitet.

9. Moderniteten

Tankerne i Serviceloven om lige muligheder for alle borgere og selvstændiggørelse af udviklingshæmmede, giver et indblik, i hvilke værdier, der præger samfundet. Nutidens samfund karakteriseres ved vedvarende forandringsprocesser og refleksivitet (Andersen og Kaspersen: 2005: 440). Mennesker med udviklingshæmning inkluderes til et liv i dette samfund, hvilket stiller krav til den udviklingshæmmedes selvstændighed og kompetencer. Samtidig stiller moderniteten krav til det pædagogiske arbejde, der ikke længere alene kan baseres på traditioner og rutiner.

Thomas Ziehe har i sin bog *Ambivalenser og Mangfoldighed* beskrevet tre kulturelle tendenser, som præger moderniteten:

- *Refleksivitet* : Ziehe mener, at mennesket i dag er blevet refleksivt. Dette skyldes at den enkelte gennem spejling i medierne, har mulighed for at forholde sig til sig selv, iagttage, kommentere sig selv. Heri ligger en viden som er refleksiv og medfører en nødvendighed af at forholde sig til sig selv. Dilemmaet heri er at forventningerne kan være problematiske at leve op til.
- *Evnen til at formes*: Ziehe mener, at der i dag er en forestilling om, at intet er planlagt på forhånd. Det betyder, at alt kan overvejes og diskuteres, hvilket giver mange valg og kræver, at individet er omstillingsparat. At man i dag kan ændre og forme store dele af ens liv, er til dels en befrielse, der skaber flere muligheder for udvikling. Men samtidig har disse valg stor betydning for vores livsforløb, og det skaber et pres, hvor det er nødvendigt at retfærdiggøre

og forklare de valg, vi træffer. Dette mener Ziehe, kan medføre at nogle individer får en ømtålelig selvfølelse.

- *Individualisering*: Det faktum, at individet i dag hele tiden skal vælge og forme sit eget liv, skaber nogle konflikter omkring beslutninger. Livsforløbet var tidligere givet på forhånd, men nu er det op til den enkelte selv, at skabe sit livsforløb og forstå sin egen livsfortælling. Samtidig er forudsigeligheden i familien og kulturen blevet mindre, og herved frigøres individet fra traditionelle mønstre. I moderniteten er der således sket et tab af traditioner og derved en frisættelse.

Refleksiviteten, evnen til at formes og individualiseringen giver et billede af de elementer, som udgør nutidens livsvilkår for det moderne menneske. Den større mængde viden giver ikke mere sikkerhed, men skaber derimod en oplevelse af frihed, hvori der ligger en usikkerhed (Ziehe: 1989: 11-18, Held: 2004: 212-217).

I frisættelsen ligger en spænding. På den ene side lægger frisættelsen grundlaget for, at inklusion i det hele taget opstår som begreb, altså at man begynder at tænke på udviklingshæmmede som individer med ret til at vælge. På den anden side stiller frisættelsen højere krav til den udviklingshæmmede, der inkluderes i samfundet. Krav der retter sig mod den udviklingshæmmedes forståelse af sig selv og egne rettigheder, evnen til at navigere i valgmuligheder og evnen til at begribe og overskue samfundet.

10. Livskvalitet

For at belyse diskussionen om livskvalitet, i forhold til vores problemformulering, vil vi fremhæve tre forskellige teoretikere. Siri Næss fordyber sig i livskvalitetens subjektive og indre side, hvor Madis Kajandi anskuer livskvaliteten i et samspil af indre, ydre og mellemmenneskelige vilkår. Aron Antonovskys har som Siri Næss fokus på den psykologiske del af livskvaliteten. Men hvor Næss, beskriver hvad mennesket er afhængigt af at opleve, for at opnå livskvalitet, beskriver Antonovsky ikke, hvad mennesket skal opleve, men derimod hvordan mennesket oplever og håndterer livet og dets udfordringer.

Bjarne Lenau Henriksen forsøger i sin bog "Livskvalitet" at beskrive hvad livskvalitet er.

Han mener, at livskvaliteten er ustyrlig, den tillader sig alt og lader sig ikke begrænse af, hvad der er rigtigt/forkert eller normalt/unormalt. Den er heller ikke bundet af, om man går med krykker, sidder i kørestol, har et fysisk eller psykisk handicap.

Livskvalitet lever inde i det enkelte menneske og handler om egne værdier, men også om fællesskab og menneskers liv med hinanden. Oplevelsen af om livet er godt er subjektiv. Livskvalitet er ikke noget, der kommer af sig selv, men noget man skal arbejde for at opnå. Bjarne Lenau Henriksen mener, at livskvalitetens største trussel er meningsløsheden (Henriksen: 1992: 11-16).

Det er vigtigt, at vi som pædagoger er bevidste om, ikke at påføre vores værdier ovenfra, da vi risikerer at umyndiggøre de udviklingshæmmede, og gøre os selv til bedreviddende. Denne umyndiggørelse mener vi netop, kan føre til en følelse af meningsløshed⁶ hos den udviklingshæmmede.

Den øgede brugerinddragelse stiller nye krav til pædagogen, der ikke længere har som hovedopgave at yde omsorg, men nu skal arbejde på at udvikle den enkeltes kompetencer i samarbejde med denne. Derfor skal pædagogen være lydhør overfor den udviklingshæmmedes subjektive oplevelse af, hvad det gode liv er.

10.1. Siri Næss og Livskvaliteten

Den norske psykolog Siri Næss beskæftiger sig med livskvalitetsbegrebet ud fra menneskets subjektive oplevelse, altså den psykologiske side. Hun opstiller nogle parametre, som er centrale for at mennesket kan opleve livskvalitet.

Et menneskes livskvalitet er afhængig af, at mennesket:

1. er aktiv

at mennesket har mulighed for ved egen kraft og engagement at involvere sig i forhold uden for sig selv

at det har energi og kraft nok til ved egen kraft at gennemføre sine planer

at det har mulighederne for at anvende sine evner, kapaciteter og færdigheder

at der er frihed til og mulighed for at vælge, for hermed selv at være med til at forme eget livsforløb.

⁶ For uddybning se afsnit 10.3: Aron Antonovsky og Livskvaliteten.

2. har gode mellemmenneskelige relationer

at mennesket har mindst et nært, varigt og gensidigt forhold til et andet menneske

at mennesket har samhørighedsfølelse og gruppetilhørsforhold til f.eks. venner, familie, arbejdskammerater osv.

3. har positiv selverkendelse

at mennesket opfatter sig selv som dygtigt, nyttigt og værdifuldt

at mennesket oplever selv at kunne klare hverdagslivets opgaver, samt føler sig tilfreds med egen indsats.

4. har en grundstemning af glæde

at mennesket har intensive oplevelser af skønhed og samhørighed med naturen

at mennesket er præget af tryghed

og præget af glæde ved, at livet er rigt og givende.

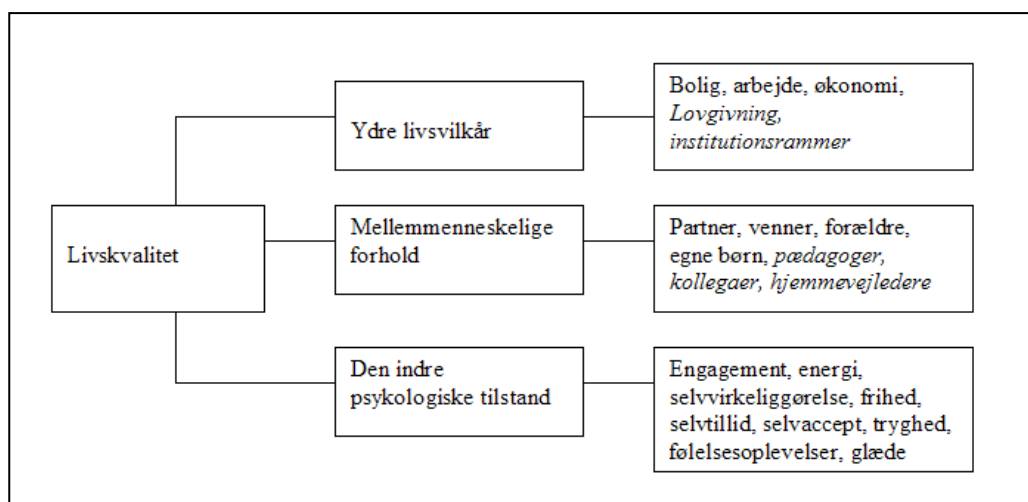
(Holm, m.fl.: 2001: 28-30)

10.2. Madis Kajandi og Livskvaliteten

Da Siri Næss kun ser på den psykologiske og subjektive side af livskvalitetsbegrebet, har vi valgt også at inddrage Madis Kajandi, som har en bredere model, der også medtager de ydre livsvilkår, som f.eks. økonomi og arbejde. Disse omstændigheder er interessante at medtage i arbejdet med udviklingshæmmede, da vi bliver nødt til at stille os kritiske overfor, hvilke valgmuligheder denne gruppe reelt har.

Da Madis Kajandis livskvalitetsmodel er udarbejdet med udgangspunkt i psykisk syge mennesker, har vi valgt at bearbejde modellen, så den passer til vores målgruppe, ved at tilføje elementer, som påvirker udviklingshæmmedes livskvalitet. Vores tilføjelser er skrevet i kursiv.

Madis Kajandis livskvalitetsmodel (Henriksen: 1992: 24)

De ydre livsvilkår: Alle mennesker har brug for økonomisk tryghed, for at få de basale behov, som mad på bordet og tag over hovedet, dækket. En god økonomi giver mulighed for at realisere sig selv (Henriksen: 1992: 24-25) ved f.eks. at have mulighed for at rejse. For udviklingshæmmede er arbejdet ikke nødvendigt i forhold til den økonomiske tryghed, da udviklingshæmmede får pension. Arbejdet får her en anden betydning i forhold til udvikling af de mellemmenneskelige relationer og kan også give identitet og følelsen af selvværd.

Udviklingshæmmede har nogle snævre ydre livsvilkår sammenlignet med mennesker uden handicap. De har f.eks. ikke de samme muligheder for at finde et arbejde med god løn og dertil hørende frihed. De er derved begrænsede af deres handicap på flere niveauer. Vi har valgt at indskrive lovgivningen og institutionsrammerne i modellen, da vi mener at disse har afgørende indflydelse på udviklingshæmmedes livsvilkår.

De mellemmenneskelige forhold: Forholdet til andre mennesker er betydningsfuldt i forhold til opfattelsen af sig selv. Samvær og fællesskab er en nødvendighed for et godt liv (Henriksen: 1992: 25). Udviklingshæmmede er begrænsede i deres mellemmenneskelige forhold, idet de lever deres liv i institutioner. Vi har valgt at tilføje pædagoger, kollegaer og hjemmevejledere, da relationerne til disse personer er betydningsfulde for de udviklingshæmmede. Heri ligger en problematik, da pædagogerne møder de udviklingshæmmede som professionelle, og de udviklingshæmmede har behov for at pædagogerne er "rigtige venner" (Lorentzen: 2003: 11-14).

Den indre psykologiske tilstand: Dette felt i Madis Kajandis model er inspireret af Siri Næss. Her menes den subjektive indre opfattelse af engagement, energi, frihed, selvtillid osv., som fører til om man har opfattelsen af livskvalitet (Henriksen: 1992: 26).

I bogen "Liv og kvalitet i omsorg og pædagogik" taler forfatterne for, at vi ikke skal definere, hvad livskvalitet er, da der ikke er noget entydigt svar. Vi skal derimod bruge livskvalitetsdebatten til at diskutere hvilke faktorer, der fremmer den udviklingshæmmedes mulighed, for selv at skabe sig det liv, han drømmer om (Holm, m.fl.: 2001: 20).

10.3. Aron Antonovsky og Livskvaliteten

Antonovskys sundhedsteori tager udgangspunkt i den sundhedsfremmende tænkemåde, altså hvad kan vi gøre for, at folk forbliver sunde og raske. Han ønsker at lægge vægt på sundhed gennem ressourcetænkning og mestringsstrategier⁷.

Antonovsky ønskede at undersøge, hvorfor nogle mennesker bedre kan håndtere stress end andre. Han konkluderer ud fra sine undersøgelser, at dem der kan håndtere stress, har en større følelse af sammenhæng i deres liv, og derfor er psykisk sundere.

Han opererer i sin teori med tre komponenter, som er afgørende for, om man er i stand til at opnå følelsen af sammenhæng, nemlig:

- *Begribelighed*, som opnås ved indre sammenhæng og forudsigelighed.
- *Håndterbarhed*, som opnås ved en hensigtsmæssig belastningsbalance.
- *Meningsfuldhed*, som opnås ved medbestemmelse og delagtighed.

Antonovsky mener, at hvis noget er *begribeligt*, så forventer man, at både de indre og ydre stimuli er forholdsvis sammenhængende og strukturerede. En person med en stærk følelse af *begribelighed* forventer, at stimuli er forudsigelige og forståelige, og at de stimuli som kommer, som en overraskelse, kan passes ind i sammenhæng og forklares.

Hvis de stimuli, som man modtager, skal være *håndterbare*, så skal man have en opfattelse af, at der er ressourcer til rådighed, som kan matche udfordringerne. En person med en stærk følelse af *håndterbarhed*, oplever ikke sig selv som offer for omstændighederne eller at livet er uretfærdigt. *Meningsfuldheden* handler om, at være deltager i eget liv, og at livet eller problemerne er værd at investere energi, tid og kræfter i. En person med en følelse af stor *meningsfuldhed* opfatter problemer som udfordringer, i stedet for byrder. *Meningsfuldheden* er motivationskomponenten. Disse tre komponenter hænger altså sammen med de læreprocesser, som udgør vores liv. Læreprocesserne skal være forudsigelige, belastningsgraden skal være korrekt og vi skal delagtiggøres, for at vi oplever en følelse af sammenhæng (Antonovsky: 2000: 33-46).

Antonovsky mener, at der også er andre faktorer end de tre komponenter, der spiller ind på vores følelse af sammenhæng, nemlig stressorer⁸. Vi udsættes for stressorer gennem vores dagligdag, hvilket vi hverken kan eller skal undgå. Stressorene kan både være positive og negative alt efter,

⁷ Strategi og fremgangsmåde en person anvender for at klare nye eller truende situationer (Hansen, m.fl.:2003: 287).

⁸ Påvirkninger.

hvordan vi bearbejder dem. Jo bedre mestringsstrategier man har, jo nemmere har man ved at udligne den spænding, som stressoren udløser.

Men også vores levevilkår spiller en stor rolle i mængde og karakteren af stressorerne. Det, som kan være med til at modvirke de negative stressorer, er generelle modstandsressourcer, som f.eks. god indkomst, stort netværk og stabile omgivelser (Antonovsky: 2000: 144-167).

En person med en stor følelse af sammenhæng har sandsynligvis en øget livskvalitet, da oplevelsen af sammenhæng skaber mennesker, som er robuste og handlekraftige, men også mennesker som vælger en sundhedsfremmende livsstil (Jensen og Johansen: 2001).

Der er mange faktorer, der spiller ind på, om Per og Brian har en følelse af sammenhæng. Per og Pers pædagog lægger meget vægt på, at Per har mere frihed og variation i sit arbejde på Skov, Natur og Friluft Værkstedet, end på hans gamle arbejde (se bilag 4.2: 21 og 4.4: 24). Vi formoder, at denne frihed er et udtryk for, at Per har meget medbestemmelse⁹ i forhold til arbejdet. At have medbestemmelse, giver Per mulighed for selv at regulere belastningsbalancen, hvilket skaber forudsigelighed og dermed *begribelighed*. Samlet set må Per opleve *meningsfuldhed* og en følelse af sammenhæng i større grad end tidligere. Dette giver Per mere overskud og bedre modstandsressourcer til at håndtere negative stressorer. En del af de stressorer, Per udsættes for på Skov, Natur og Frituft Værkstedet, handler om at skulle møde fremmede mennesker, og forholde sig til dem og sig selv via kommunikation. Hvis Per har oplevelsen af sammenhæng, vil han have overskud til at håndtere disse udfordringer og være mere åben og motiveret for at blive inkluderet.

11. Inklusion

Udviklingshæmmede, er som nævnt, tidligere blevet marginaliseret og udstødt fra samfundet. Denne tendens ses stadig, da udviklingshæmmede i høj grad er mere eller mindre usynlige i det offentlige rum. Dette arbejdes der med i forskellige projekter, hvor udviklingshæmmede inkluderes på arbejdsmarkedet. Denne inklusion foregår gennem skånejobs og er forbeholdt den gruppe af udviklingshæmmede, der er bedst fungerende. På Skov, Natur og Friluft Værkstedet inkluderes udviklingshæmmede, som normalt ikke ville få tilbud om skånejob. Denne gruppe ville traditionelt være ansat på beskyttede værksteder uden betydelig kontakt til omverdenen. Brian fortæller, at han

⁹ Deltagelse i beslutninger og derved direkte indflydelse på, hvad der skal ske, og hvordan det skal gøres (Hansen m.fl.: 2003: 283).

på sit gamle arbejde, ikke mødte nogle nye mennesker (se bilag 3.2: 12). På Naturcenteret er en del af hans arbejde derimod at møde nye mennesker og hjælpe dem under deres ophold på Naturcenteret. Herved kan vi tale om, at Brian og de andre skovhjelperne bliver inkluderet i samfundet.

Tidligere arbejdede man i det socialpædagogiske felt på at integrere udviklingshæmmede i samfundet. Dette indebærer, at udviklingshæmmede skulle tilpasse sig samfundet. I dag er inklusionsbegrebet blevet indført. Dette betyder, at forholdet mellem individet og samfundet har ændret sig. Fokus ligger ikke længere kun på, at det er individet, der har et problem med at tilpasse sig samfundet, men det handler i lige høj grad om, at samfundet skal tilpasse sig individet. I nedenstående figur er integrations- og inklusionsbegreberne stillet op til sammenligning. *To perspektiver på forholdet mellem individ og fællesskab (Madsen: 2005: 231)*

<u>Social Integration</u>	<u>Social inklusion</u>
Afvigelse individuelt defineret	Afvigelse relationelt defineret
Intervention i forhold til individet	Intervention i det sociale miljø
Resurser tilføres individet	Resurser tilføres fællesskabet
Normalisering (monokulturelt)	Diversitet multikulturelt
Forskellighed som et problem	Forskellighed som resurse
Minoritet med særlige behov	Alle har særlige behov
Udvikling gennem identitetsdannelse	Læring gennem social deltagelse
Det selvrealiserende individ	Den kompetente medborger
Udvikling sker gennem behov	Udvikling sker gennem kompetence
Integration forudsætter segregering	Inklusion er at imødegå eksklusion

Inklusion er et udtryk for den pædagogiske praksis bestræbelser på at udvikle social diversitet. Dette er en samfundsmæssig værdi, der skal afspejles i alle samfundets institutioner. Når vi som pædagoger arbejder efter inklusionsbegrebet, ligger det faglige fokus på dannelsen af fællesskaber og fællesskabets betydning for den enkeltes udvikling og læring. Bent Madsen mener, at deltagelse i sociale fællesskaber i høj grad handler om den enkeltes evne til at tilegne sig og anvende de kommunikative koder, der gør sig gældende i forskellige sociale arenaer. Pædagogen har et særligt ansvar for, at der igennem den pædagogiske praksis, sker en tilegnelse af disse koder. Derfor handler rummelighed og social inklusion, ifølge Bent Madsen, om at man igennem den pædagogiske praksis påvirker de mekanismer, der i første omgang bevirker, at nogle individer får mulighed for at tilegne sig de nødvendige sociale koder, og andre ikke gør

(Madsen: 2005: 201-257). Herved henviser Bent Madsen til forebyggelse af eksklusion ved at inkludere udviklingshæmmede i folkeskolen. I denne opgavens problemstilling er udfordringen, at inkludere en gruppe voksne udviklingshæmmede, som ikke har været integreret i folkeskolen og som lever og arbejder på institutioner.

Udgangspunktet for inklusion er generelt, at alle skal have lige adgangsbetingelser i forskellige fællesskaber og sociale kontekster. Dette giver mulighed for social deltagelse og dermed mulighed for erfaringer med mange forskellige roller og positioner (ibid.). Udviklingshæmmede skal i denne forbindelse både have mulighed for adgang til miljøer med andre udviklingshæmmede, men også miljøer med "almindelige" mennesker.

Et af kernepunkterne i social inklusion er, at undgå al form for social eksklusion (ibid.). Dette betyder, at den udviklingshæmmede i størst muligt omfang skal leve sit liv i lokalsamfundet, som en hver anden borger. Hvis inklusionen skal lykkes, kræver det, at der ses på normalitetsforventningerne, og at der sker en udvidelse af disse på samfundsplan (ibid.).

I inklusionstanken er social mangfoldighed både en ressource for det enkelte menneske, men også for samfundet. Forskelligheder skal udnyttes og være til fordel for fællesskabet (ibid.). Denne tankegang skaber mulighed for, at de udviklingshæmmede kan deltage i samfundet med de ressourcer, som de besidder.

At arbejde med inklusion betyder indirekte, at man arbejder med det inkluderende hverdagsliv. Der arbejdes på at inddrage mennesker på de hverdagslivsarenaer, som tillægges afgørende betydning i vores samfund, som f.eks. arbejde, familie, fritid, forbrug og kultur. Det handler også om, at give de udviklingshæmmede mulighed for, at leve et meningsfyldt liv med indflydelse på egen tilværelse (ibid.).

Lisbeth Bruus-Jensen mener, at samfundets overskud kan aflæses i den måde handicappede behandles og opfattes på (se bilag 5.2: 28). Denne udvikling afspejles bla. i Serviceloven, hvor det tydeliggøres, at udviklingshæmmede har samme rettigheder som alle andre. Dog mener Christian Schwartzbach, at der stadig sker en del diskrimination i det offentlige rum, f.eks. i bussen eller toget (se bilag 2.2: 6). Per er f.eks. blevet råbt af og kaldt øgenavne af børn og unge i det område, hvor han bor (se bilag 4.2: 21). I denne forbindelse er det vigtig, at Per opnår status, for at give de unge et nyt syn på ham, og for at han selv kommer væk fra oplevelsen af at være mobbeoffer.

Naturcenteret skaber her nogle nye rammer omkring mødet mellem Per og det omgivende samfund. Mobningen har også fundet sted på naturcenteret, men er af Christian Schwartzbach blevet håndteret ved, at sende Per afsted for at hjælpe de unge med f.eks. at få ild i bålet. Herved oplever

de unge, at Per er en kompetent og rar person, hvilket resulterer i, at de tiltaler ham som Per, og ikke ved øgenavn.

En anden pædagogisk metode til at inkludere, er at arbejde med skovhjelperen som naturformidler. To af skovhjelperne har f.eks. til opgave at vise de besøgende institutioner, hvordan en tudse fodres. Herved oplever gæsterne, at skovhjelperen står frem, og med stolthed viser sin viden og kunnen. Denne oplevelse er med til at forme samfundets syn på udviklingshæmmede.

Christian Schwartzbach mener endvidere, at dette møde er meget udviklende for skovhjelperen. Når skovhjelperen taler med skovgæsten, må de hver især justere kommunikationen efter hinanden. Dvs. at skovhjelperen må justere sit niveau op, gøre sig umage i kommunikationen og generelt forsøge at leve op til de forventninger skovgæsten har (se bilag 2.2: 5).

Når skovhjelperen bliver inkluderet, vil det påvirke hans livskvalitet. Med udgangspunkt i Madis Kajandis livskvalitetsmodel, vil Brian blive påvirket i både de ydre livsvilkår, de mellem menneskelige forhold og den indre psykologiske tilstand. Inklusionen foregår gennem skovhjelpernes arbejde på Naturcenteret. Arbejdet giver i sig selv større økonomisk frihed og status. Den kommunikation, der foregår i mødet mellem skovhjelperen og skovgæsten, styrker skovhjelperen kommunikativt, men giver også større tro på egne sociale kompetencer, og bedre evner til at skabe relationer. Her beskriver Brian og hans pædagoger, at han efter arbejdsskiftet er begyndt at få venner og fortælle om dem hjemme i bofællesskabet (se bilag 3.2: 12 og 3.4: 15). Herved styrkes Brian også i hans indre psykologiske tilstand i kraft af mere tro på sig selv, større engagement og mere glæde (se bilag 3.4: 14-17).

I diskussionen af inklusion, er det interessant at diskutere den udviklingshæmmedes egen motivation til at blive inkluderet. I den forbindelse spiller institutionaliseringen en stor rolle.

12. Institutionalisering

Da skovhjelperne startede på Skov, Natur og Friluft Værkstedet var de passive og afventende (se bilag 2.2: 4). Mange udviklingshæmmede er vant til at blive sat i gang af pædagoger. De får herved en oplevelse af, ikke selv at kunne tage vigtige beslutninger og bestemme over eget liv (se bilag 3.4: 16). Dette resulterer med tiden i, hvad Lisbeth Bruus-Jensen kalder tillært hjælpeløshed (se bilag 5.2: 26). Gennem ophold på institutioner bliver udviklingshæmmede med tiden institutionaliseret, hvilket vi vil se nærmere på herunder.

Peter Ø Andersen mener, at pasning og opdragelse i dag, er blevet et samfundsmæssigt anliggende. Disse arbejdsopgaver varetages af pædagoger, hvis arbejdsområde primært er i institutioner. Denne udvikling er et udtryk for samfundets behov for struktur, orden og kontrol og opretholdelse af social fred. Institutionen er derfor ikke valgt ud fra den mest hensigtsmæssige form, hvorunder mennesker socialiseres, men er mere styret af samfundsmæssige og økonomiske interesser. På grund af dette stilles der krav til institutionen om effektivitet, funktionalitet og nytte.

En stor del af den praksis, der findes i institutionen, strukturerer hverdagen, opsætter normer og er ofte ubevidst for pædagogerne og et udtryk for institutionens habitus¹⁰ (Andersen: 1996: 151-158). Ida Schwartz taler om den institutionelle orden, som forklarer, hvordan institutionens habitus udvikles. Hun mener, at alle institutioner danner en institutionel orden, hvor hensigtsmæssige handlinger bliver til vaner, som udvikler sig til en institutionskultur, der med tiden kan gå hen og blive urokkelig og være begrænsende for udvikling (Schwartz: 2001: 18).

Både de udviklingshæmmede og pædagogerne er underlagt denne institutionelle magt¹¹. Kun ved synliggørelse, og hvis der stilles spørgsmålstejn ved de institutionelle træk, kan ”plejer” ophæves eller ændres (Herskind: 2005: 72-74). Herved får det en afgørende betydning, at pædagogen er reflektiv¹².

På trods af Servicelovens hensigter med at afinstitutionalisere handicapområdet, mener Ida Schwartz, at der stadig hersker tanker omkring styring og struktur i socialpædagogikken, og at traditionelle institutionelle træk stadig findes i nogle af nutidens institutioner (Schwartz: 2001: 41). Derfor finder vi det interessant at se på Erving Goffmans forskning omkring totalinstitutionen, da træk herfra stadig kan være en del af pædagogerne og institutionens habitus.

Goffman beskriver i sin bog ”Anstalt og Menneske” fra 1967 den totale institution. Denne defineres som et opholds- og arbejdssted, hvor et større antal ligestillede individer sammen fører en indelukket, formelt administreret tilværelse, afskåret fra samfundet udenfor i en længere periode.

¹⁰ Habitus er kropsliggjorte livserfaringer. Habitus styrer vores reaktioner og ubevidste handle-mønstre. F.eks. etik, moral og værdier, kompetencer, viden og kundskaber. Begrebet stammer fra Bourdieu.

¹¹ Ved institutionel magt forstås den magt, som ligger i den urefleteret accept af institutionelle rammer for adfærd og dermed forbundne rutiner, vaner og normer (Herskind:2005: 72).

¹² Erkendelse af sig selv. Selvet som bevidst genstand for iagttagelse (Hansen m.fl.:2003: 378).

Det som kendetegner den totale institutioner er:

- At alle tilværelsens aspekter afvikles på samme sted og under samme myndighed.
- At alle dagligdagens gøremål udføres i nærvær af en stor gruppe andre mennesker, som alle behandles ens og gør det samme i fællesskab.
- At dagens rutiner er skemalagt og udføres derefter (Goffman: 1967: 13).

Psykolog Lisbeth Bruus-Jensen mener, at det, der er tilbage af institutionaliseringen, primært er personalets tilgang til brugerne. Personalet forventer f.eks., at de udviklingshæmmede skal have mere hjælp, end de egentligt har behov for, hvilket fører til, at pædagogerne ikke giver de udviklingshæmmede tilstrækkeligt med udfordringer. På institutionerne er der en tendens til, at man bliver ved med at betragte de udviklingshæmmede som tilhørende et bestemt fællesskab. Dette medfører, at de ikke har individuel ret og skal indordne sig under fællesskabet. Denne tendens kan være en afsmittning fra gamle dage, men afspejler samtidig, at personalet er presset og har begrænsede ressourcer, så de er nødt til at organisere deres arbejde (se bilag 5.2: 26-27).

Menneskers hverdagsliv er almindeligvis præget af følelsesmæssige værdier og betydninger, som skaber mening. Mens institutionaliseringen ofte indebærer, at der finder en formalisering og rationalisering sted. Rutiner og regler betyder sikkerhed og forudsigelighed for pædagogerne, men kan nemt føre til et standardiseret liv for brugerne, uden plads til individualitet og egne værdier (Schwartz: 2001: 18). Dette er i direkte kontrast til Thomas Ziehes beskrivelse af hvilke betingelser, der præger moderniteten.

Goffman beskriver, at familien har stor betydning for tilknytningen til det omkringliggende samfund. Idet udviklingshæmmede, som bor på institutioner, ofte har svage bånd til deres familie og sjældent selv får familie, bliver familien som bindeled til samfundet endnu svagere. I familien ligger netop følelsesmæssige værdier som intimitet, og dette tomrum skal institutionen og pædagogerne udfylde. Heri ligger et paradoks, da pædagoger er professionelle omsorgsgivere, og institutionen, udover at være den udviklingshæmmedes bolig/arbejdsplads, også er arbejdsplads for pædagogerne. Dette er med til, at institutionen også opfattes som tilhørende personalet, og det bliver derfor aldrig helt og alene den udviklingshæmmedes hjem/arbejdsplads.

Lisbeth Bruus-Jensen mener ikke, at skovhjelperne er totalt institutionaliserede, men at de dog er prægede af institutionslivet alligevel (se bilag: 5.2: 26). Institutionaliseringen giver sig udslag i tillært hjælpeløshed, hvilket viser sig ved, at de udviklingshæmmede ikke er motiverede for at

arbejde, og venter på at blive sat i gang (se bilag 3.4: 16). Denne passivitet er ifølge Christian Schwartzbach ændret med tiden, hvor skovhjelperne nu er kommet så langt, at de selv rejser sig for at hjælpe. Dette mener Christian Schwartzbach skyldes, at skovhjelperne er blevet mødt som de var, og at der var brug for deres hjælp på Naturcenteret (se bilag 2.2: 5). Brians pædagoger tilføjer at udviklingen handler om, at Brian har fået ansvar, og at der derved medfølger selvsikkerhed og selvværdsfølelse (se bilag: 3.4: 17). Herved er det vigtigt for Brians udvikling at have et meningsfuldt arbejde med medbestemmelse og ansvar.

13. Arbejde

Arbejdet fylder en stor del af vores liv i dag, og betragtes i stigende grad som en forudsætning for at opnå livskvalitet. Ifølge Madis Kajandi er arbejdet af stor betydning i forhold til økonomisk tryghed¹³. For skovhjelperne tjener arbejdet andre forhold. Siri Næss beskriver vigtigheden af at være aktiv, som en faktor for livskvalitet. Dette indebærer at involvere sig, gennemføre sine planer, udnytte sine kompetencer og at have medbestemmelse¹⁴. Igennem arbejdet tilgodeses bla. disse elementer.

Psykolog Marie Johoda mener på baggrund af Marienthal-undersøgelsen, at grunden til at arbejdslivet har stor betydning for mennesker er, at det opfylder en række psykologiske behov. Ifølge Johoda strukturerer arbejdsdagen dagtimerne og giver en tryk og regelmæssig hverdag med mulighed for at få nye erfaringer og sociale kontakter uden for familien og bostedet. Samtidig giver tilknytningen til arbejdsmarkedet individet status og identitet, ved at man indgår i et større kollektiv, som giver mening (Iversen m.fl.: 2002: 142-145).

Per beskriver, at arbejdet for ham betyder, at han ikke får vendt op og ned på nat og dag (se bilag 4.2: 21). Arbejdet strukturerer, som Johoda mener, hans tid. Han giver udtryk for, at arbejdet giver ham flere penge (se bilag 4.2: 21) og med pengene følger en større grad af frihed.

På et brugerkursus i Frederikshavn Kommune diskuterede udviklingshæmmede værdien ved at have et arbejde. Arbejdets værdier er:

- At have ansvar for noget
- Møde nogle man ikke bor sammen med
- At andre er glade for det man laver

¹³ For uddybning se afsnit 10.2: Madis Kajandi og Livskvaliteten.

¹⁴ For uddybning se afsnit 10.1: Siri Næss og Livskvaliteten.

- Få løn
- At lave noget fysisk
- Der er sjov og hyggeligt drilleri
- Arbejde godt sammen og kunne lide hinanden

(Bruus-Jensen og Jahn: 2002: 24-25)

Alt i alt kan man sige, at arbejdet har indflydelse på, hvordan vi lever vores liv. Det har altså betydning for vores identitet, livskvalitet, selv vurderet helbred, kompetence og almindelig funktionsevne. Dermed har arbejdet indirekte indflydelse på de forhold, som påvirker vores sundhed og livskvalitet (Iversen m.fl.: 2002: 180).

At have et arbejde er vigtigt for at udvikle livskvalitet, men arbejdet for udviklingshæmmede er ofte af meget forskellig karakter. Arbejdet på de traditionelle beskyttede værksteder er af Per og Brian beskrevet som monotont, kedeligt og dårligt aflønnet (se bilag 3.2: 10-11 og 4.2: 20).

Det er interessant at sammenligne dette arbejde med lastbilschauffører, rengøringsassistenter og ufaglærte industriarbejderes arbejdsbetingelser. Disse arbejdsgrupper er undersøgt i ”Medicinsk Sociologi”, og her påvises det, at de lever kortere tid end andre arbejdsgrupper. Det antages, at dette skyldes, at arbejdet er dårligt lønnet, monotont, og at der er få udfordringer og lav mening i arbejdet (Iversen: 2002: 156-157). I sammenligningen er der påfaldende lighed til Per og Brians gamle arbejde. Antonovsky mener om dette, at monotont arbejde, der ikke udnytter menneskers ressourcer og potentialer, medfører en manglende følelse af håndterbarhed (Antonovsky: 2000: 129).

Spørgsmålet er så, om det arbejde vi som samfund tilbyder udviklingshæmmede, er godt nok? Når vi sammenligner nutidens arbejde på de traditionelle beskyttede værksteder med Goffmans beskrivelse af den totale institutions vilkår i 1967, er det påfaldende at arbejdsforholdene er meget ens. Goffman beskriver arbejdet på de totale institutioner som steder, hvor arbejdsmoralen og arbejdslysten sjældent er den samme som ude i samfundet. Dette kan skyldes at arbejdet på institutionerne udføres langsomt, der kommer nye lignende opgaver, når man er færdig, og der er ofte ikke en ordentlig belønning for arbejdet (Goffman: 1967: 16). Her er det interessant at høre Christians Schwartzbachs beskrivelse af skovhjelpernes manglende lyst til at arbejde ved projektet start (se bilag 2.2: 5). Dette må afspejle, at der på deres tidligere arbejde på de traditionelle beskyttede værksteder, stadig findes levn fra den totale institution.

Antonovsky beskriver i ”Helbredets mysterium”, hvordan et arbejde bliver meningsfyldt, hvis individet deltager i beslutningsprocesserne. Derved opstår glæde og stolthed ved arbejdet, idet man har indflydelse på arbejdsituationerne. Antonovsky skriver endvidere, at det er afgørende for oplevelsen af håndterbarhed, at de erfaringer, man gør, er kendetegnet ved en passende belastningsbalance. Hvis belastningsbalancen i perioder er for stor, kan en løsning være, at der på arbejdspladsen er mulighed for at kunne trække sig tilbage, for at kunne komme til kræfter igen (Antonovsky: 2000:127-129). Dette ses konkret hos Per, som bruger naturen til denne restitution (se bilag 2.2: 7).

14. Natur

Naturen og oplevelser i naturen vælger vi at se bredt på i denne opgave, da naturoplevelserne både finder sted via arbejdsopgaver i naturen, aktiviteter rundt om bålet, i mødet med et får på Herstedhøje, i at udfordres i udstillingen i Naturcenteret og naturligvis i at sanse, opleve, undres og erfare selve naturen i Vestskoven.

Når vi taler om naturen, og hvad skovhjelperne får ud af at opholde sig i den, handler det ikke om den direkte læring om naturen. Dette skyldes, at skovhjelperne ikke fascineres og undres over naturens og dens fænomener i samme grad som normalbefolkningen. Skovhjelperne opholder sig dog dagligt i naturen, og derfor vil vi undersøge, om naturen kan have en afstressende og terapeutisk effekt. Vi har netop valgt, at fokusere på den afstressende og terapeutisk effekt ved naturen, da udviklingshæmmede nemt bliver stressede. Lisbeth Bruus-Jensen beskriver, at en del udviklingshæmmedes handicap indebærer at have opmærksomhedsforstyrrelser. Dette betyder, at de har svært ved at rumme og bearbejde sanseindtryk, og derved let bliver stressede (se bilag 5.2: 28).

Der findes ikke noget egentlig litteratur om pædagogisk arbejde med udviklingshæmmede i naturen, så vi vælger derfor at bruge generelle resultater fra forskning om naturen.

14.1. Hvorfor bruge naturen?

For at belyse, hvorfor man skal bruge naturen i det pædagogiske arbejde, har vi valgt at medtage Patrik Grahn's undersøgelser fra bogen ”Børns udeleg”, hvor to svenske børnehaver undersøges og sammenlignes. Den ene børnehave er præget af byen (Lekatten) og den anden børnehave er præget af naturen (Statarlängan). Det er børnenes motorik, koncentrationsevne og sundhed, der undersøges. Resultaterne er i sig selv en god argumentation for at bruge og opholde sig i naturen. Det påvises

nemlig, at børnene i Statarlängen er bedre til at koncentrere sig, lytter mere efter og kommer i færre konflikter med hinanden, hvorimod børnene i Lekatten specielt adskiller sig fra børnene i Statarlängen, ved være rastløse, forstyrre andre børn, blive frustrerede og distraheres let. Sundhedsmæssigt er det opsigtsvækkende, at børnene i Statarlängen har langt færre sygedage og er bedre motorisk, dvs. hvad angår balance, smidighed og styrke (Grahm, m.fl.: 2000: 124-139). Selv om disse undersøgelser er lavet på børnehavebørn, mener vi godt, at man kan bruge resultaterne som argumentation for at bruge naturen i arbejdet med udviklingshæmmede. Skovhjelperne på Naturcentret bruger dog ikke skoven på samme måde, som børnehavebørnene, men de opholder sig dagligt i den, bevæger sig rundt, sanser og udfører arbejdsopgaver i naturen. Vi antager derfor, at naturen har den samme gavnlige effekt på udviklingshæmmede som på børnehavebørn.

At naturen har en gavnlige effekt på den psykiske velvære, må anses for at være abstrakt viden. Derfor kan Brian og Per ikke sætte ord på, hvordan de har det i naturen. Derimod kunne Brian fortælle os, at naturen for ham, er forbundet med fysisk aktivitet i arbejdsopgaverne, at være aktiv og lave noget sammen (se bilag 3.2: 10-12).

Gennem arbejdsopgaverne i naturen får skovhjelperne en række sanselige oplevelser og erfaringer. Lasse Edlev mener, at sanselige og kropslige erfaringer bidrager til udvikling af kropsbevidsthed, hvilket er en forudsætning for, at kunne involvere sig i verden: kommunikere, udvikle begreber, engagere sig socialt og udfolde sine evner. Sansoplevelser bidrager til selvpoplevelsen, læring og dannelse (Edlev: 2004: 34). Samtidig udgør den sansemæssige læring i naturen nogle fremragende hukommelsesknager (Edlev: 2004: 57), hvilket betyder, at man med stor fordel kan vælge naturen som læringsrum for udviklingshæmmede.

14.2. Naturens afstressende og terapeutiske effekt

Brian forbinder i høj grad naturen med fred og ro (se bilag 3.2: 12). Kaplan og Kaplan har undersøgt, hvilken påvirkning naturen har på mennesker. De er nået frem til, at naturen både er afstressende, men også har en terapeutisk effekt, da den stimulerer vores sanser uden at belaste vores koncentrationsevne (Ellneby: 1999: 165-166). Det vil altså sige, at vi, uden at bruge energi og tanker, kan blive stimuleret sansemæssigt, og dette er en relevant vinkel, da mange udviklingshæmmede har en ringe koncentrationsevne.

Grunden til, at naturen ikke belaster vores koncentrationsevne, er at den naturligt stiller krav til den spontane opmærksomhed¹⁵ og ikke den målrettede opmærksomhed¹⁶. Når den spontane opmærksomhed anvendes forøges oplevelsen af velvære, fordi man opnår en tilfredsstillende sansepåvirkning, f.eks. spontane æstetiske oplevelser. Igennem disse sansepåvirkninger i naturen, opnås fornemmelsen af indre balance, hvor udfordringer og tryghed balancerer, så stress og frustrationer opløses (Edlev: 2004: 114).

En af de undersøgelser som påviser at naturen er afstressende, er beskrevet i hæftet ”Natur og grønne områder forebygger stress”. I undersøgelsen svarer 93% bekræftende på, at naturen i sig selv har en gavnlig indflydelse på deres humør og helbred. Hansen og Nielsen konkluderer ud fra disse svar, at naturen har en afstressende effekt, som har en positiv indflydelse på humøret.

Undersøgelsen viser også, at jo tættere man opholder sig på et grønt område, jo mere benytter man det. Hvis man besøger et grønt område 1 – 4 gange om ugen er ens stressindeks lavere end ellers (Hansen og Nielsen: 2005: 20–27).

Patrik Grahn har udover at have forsket i naturens påvirkning på børnehavebørn, startet en terapihave i Alnarp nord for Malmø. Her behandler han udbrændte og stressede mennesker, så de får mod på livet og arbejdslysten igen. Ud over at bruge haven, bruger han også afspænding, fysioterapi, psykoterapeutiske samtaler og fysisk aktivitet i arbejdet. Han mener, at ved at opholde sig i haven og forholde sig til de forskellige typer af beplantninger, bliver man påvirket og finder derigennem langsomt sig selv og sine sanser. Det handler i bund og grund om at finde balancen mellem aktivitet og hvile (Larsen: 2004).

Per og Brian giver udtryk for, at de er blevet gladere og har fået et bedre liv, efter de har skiftet arbejde (se bilag 3.2: 10-12 og 4.2: 20-22). Denne glæde og forøgede livskvalitet, tror vi, skyldes mange aspekter, men vi mener, at ovenstående forskning viser, at naturens påvirkning er af afgørende betydning.

At være udviklingshæmmet vil som nævnt sige at have mangelfuld eller forsinket udvikling af de kognitive, sproglige, motoriske og sociale evner og færdigheder (oligo.dk – 2).

Skovhjelpernes ophold i naturen tilgodeser udvikling på alle disse områder. Opholdet i naturen drejer sig som oftest om arbejdsopgaver, der skal løses i samarbejde. Dette aspekt tilgodeser udvikling af sociale og sproglige evner. Det kunne f.eks. være ved at samarbejde om at fælde træer,

¹⁵ Den koncentration man benytter når man ubevidst koncentrerer sig om noget (Edlev: 2004: 114).

¹⁶ Den koncentration man benytter når man bevidst skal koncentrerer sig (Edlev: 2004: 114).

kløve og stable brænde. I disse arbejdsopgaver er naturligvis en sansning, som forstærkes idet arbejdet foregår udendørs, og idet skovhjelperen er fysisk aktiv og er i kontakt med forskellige materialer. Fysisk aktivitet og regelmæssig motion styrker indlæringssevne, hukommelse og psykisk velvære (Edlev: 2004: 108), og aktivitet i naturen har derved positiv effekt på den kognitive udvikling.

Siri Næss mener, at menneskets livskvalitet bla. er afhængig af, om mennesket har en grundstemning af glæde. Hun mener, at denne følelse kan opstås, ved at have intense oplevelser af skønhed og samhørighed med naturen. Om det er dette Per føler, når han cykler en tur for at få fred fra de andre skovhjelperere, kan vi kun gætte om. Men der er ingen tvivl om, at Per bruger naturen på en måde, hvor han kobler af og kommer tilbage med fornyet energi. Opholdet i naturen tjener her det formål, at Per kan sætte grænser og selv regulere belastningsbalancen. Samlet er det tydeligt, at naturen har en afstressende og terapeutisk effekt på Per.

Når Per har brug for at være sig selv og være i naturen, er det et udtryk for, at han har været påvirket af for mange negative stressorer¹⁷. Her bruger han naturen som en modstandsressource, for at mestre situationen. At Naturcenteret er omgivet af naturen er derved en ressource, som alle skovhjelperne udnytter. Rummet for det pædagogiske arbejde, er ikke et rum med væg og døre, men et rum med højt til loftet, hvor skovhjelperen har frihed til at trække sig tilbage og selv sætte grænserne. Naturen fungerer som stødpude for skovhjelperne, og dette er specielt vigtigt, da mødet med omgivelserne, kan være udfordrende og fremmed for dem.

15. Pædagogens rolle

For at redegøre for det pædagogiske arbejde med skovhjelperne, vil vi benytte to teorier. I arbejdet med at skabe livskvalitet, vil vi bestræbe os på at støtte skovhjelperen i at opnå en følelse af sammenhæng¹⁸. Derefter vil vi redegøre for selvpsykologien set i forhold til pædagogens rolle. Disse to tankegange om pædagogens arbejde har ligningspunkter. Vi mener dog alligevel, at det er relevant at medtage begge, da de adskiller sig på visse punkter. Antonovskys, en følelse af sammenhæng, er relevant, da vi som pædagoger kan bruge denne som metode til at vurdere, om vi formår at skabe rammerne for udviklingen af livskvalitet. Vi mener dog, at en følelse af sammenhæng ikke ser udvikling som en forudsætning for livskvalitet. Selvpsykologien perspektiverer netop på livskvalitetsbegrebet ved at redegøre for, hvordan vi kan sikre at

¹⁷ For uddybning se afsnit 10.3: Aron Antonovsky og Livskvaliteten.

¹⁸ For uddybning se afsnit 10.3: Aron Antonovsky og Livskvaliteten.

skovhjelperen bliver ved med at udvikle sig. Samtidig hjælper den os til at vende blikket mod hele skovhjelperens sociale liv, og gør det klart, at vi som pædagoger må arbejde bredt.

15.1. Pædagogens rolle i forhold til en følelse af sammenhæng

Vi mener, at man i arbejdet med skovhjelperen skal tilstræbe, at han opnår begribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed. Hvis dette opnås, vil han få en følelse af sammenhæng, derved livskvalitet og psykisk sundhed.

Forudsigelighed er et vigtigt begreb at arbejde med som pædagog i forhold til skovhjelperne. Dette kan skabes ved at pædagogen får kommunikeret og delagtiggjort skovhjelperen i, hvad der skal foregå i løbet af dagen. Forudsigeligheden kan også opnås ved at planlægge og strukturere hverdagen. Pædagogen skal personlighedsmæssigt være forudsigelig og tillidsvækkede. Ved delagtiggørelsen opnås begribelighed.

I forhold til håndterbarhed, skal pædagogen være bevidst om, at den rette belastningsbalance skal findes i samarbejde med skovhjelperen. Her er det vigtigt, at han selv kommer til orde, og at vi styrker hans evner til selv at bestemme, sætte grænser og få udtrykt sig. Hvis man som pædagog opnår dette, og skovhjelperen får en følelse af at have indflydelse på eget liv, vil han opleve meningsfuldhed.

I følge Antonovsky er det vigtigt for følelsen af meningsfuldhed, at individet selv har deltaget i beslutningsprocesserne (Antonovsky: 2000: 36). Skovhjelpernes liv har tidligere været præget af andres beslutninger, hvilket skaber en distance til egne ønsker og behov. Her er medbestemmelse og selvbestemmelse, begreber pædagogen kan anvende. Dette kan f.eks. foregå ved at lave brugerråd med reel indflydelse. På lang sigt er det derfor pædagogens rolle, at gøre skovhjelperne selvstændige og uafhængige, og derved sig selv så overflødig som mulig.

15.2. Pædagogens rolle i forhold til selvpsykologien

Lisbeth Bruus-Jensen anbefaler at pædagogen arbejder med selvpsykologien i det pædagogiske arbejde med at afhjælpe den tillærte hjælpeløshed. Selvpsykologien rummer fire forskellige områder, man skal arbejde med:

- Den udviklingshæmmede skal opleve, at han bliver rummet, lyttet til og vist empati. Pædagogen skal kunne rumme, at den udviklingshæmmede er ked af det, og hjælpe ham med at sætte ord på. Denne dimension handler om selvhævdelse og om at få lov til at have betydning i verden. Fordringen er: Elsk mig som jeg er. For at den udviklingshæmmede skal

føle, at han bliver elsket, som han er, skal der være et selvobjekt¹⁹. Det vil sige, at der er et menneske, som elsker og rummer ham. Pædagogen er som selvobjekt med til at vise den udviklingshæmmede, hvem han er (se bilag 5.2: 29).

I praksis er det interessant at Brians og Pers pædagoger fortæller, at det har haft stor betydning for deres udvikling ved arbejdsskiftet, at de er blevet mødt, som de er, og at der har været en positiv indstilling til dem (se bilag 3.4: 15 og 4.4: 24).

- Den udviklingshæmmede skal have idealer. Der skal være en person, som viser ham, hvem han kan blive. Dette er vigtigt, for at den udviklingshæmmede oplever, at der er mening i livet og noget at stræbe efter. Pædagogen skal med sine kompetencer være et tilbud til den udviklingshæmmede. Man skal selv brænde for det, man gør, være begejstret og glad og vise vej. Det er bedst, hvis den udviklingshæmmede ser idealet i en anden udviklingshæmmede, for her skabes et mere realistisk billede af, hvilke muligheder han har for udvikling (se bilag 5.2: 29).

Gruppen af skovhjælpere er bredspektret i graden af handicap. Dette betyder at de i gruppen spejler sig i hinanden og ser op til de bedst fungerende. Samtidig ser skovhjelperne idealer i skovarbejder, naturvejledere og pædagoger. Derfor bliver det centralt, at pædagogen er bevidst om egne handlinger.

- Den udviklingshæmmede skal føle samhørighed med ligesindede. Fordring er: lad mig være som dig. Hvis man vil motivere den udviklingshæmmede til at udrette noget, er det en god idé, at få ham til at arbejde sammen med en kammerat. Dette giver følelsen af at de hører sammen og har ret til at være her (se bilag 5.2: 29).

Skovhjelperne opnår desuden samhørighed med hinanden ved at bære den samme uniform, og kunne identificere sig med det at være skovhjelper. Identiteten styrkes endvidere af forskellige samarbejdsopgaver, som f.eks. når to af skovhjelperne sammen har til opgave at fodre tusen foran en gruppe af gæster. Her skal pædagogen overveje hvilke gruppekonstellationer, der dannes, med udgangspunkt i, at skovhjelperne skal have ligeværdige arbejdsmæssige evner.

¹⁹ En person, der erfares af en anden, bliver en del af den andens selv. Vi er således selvobjekter for hinanden (Hansen, m.fl.:2003: 400).

- At den udviklingshæmmede oplever, at han mestrer. Han skal udfordres i sine kompetencer. Her er pædagogens rolle at udfordre den udviklingshæmmede i nærmeste udviklingszone, hvilket ofte er meget lavere end forventet. Her taler Lisbeth Bruus-Jensen om stilladsring. Dette indebærer at pædagogen skal fungere som stillads, for den udviklingshæmmede. Bruus-Jensen mener at stilladset skal være præcist så højt, at pædagogen hele tiden stimulerer udviklingen. Hvis det er for højt, pilles det ned igen, og bygges derefter langsomt op igen (se bilag 5.2: 29).

Her skal pædagogens udgangspunkt være at lytte til skovhjelperens egne ønsker om at lære nyt, f.eks. at hugge brænde. Christian Schwartzbach beskriver, hvordan han arbejder med tre forskellige typer af brændekløvning, der kan tilpasses skovhjelperens niveau (se bilag 2.2: 5). Samtidig ser vi det som pædagogens rolle, hele tiden at være bevidst om at udfordre skovhjelperen i hans næste udviklingszone, for at holde udviklingen i gang.

Vi stiller os kritiske overfor Bruus-Jensens beskrivelse af stilladsring. Med udgangspunkt i hendes beskrivelse af begrebet, vil skovhjelperen altid være omgivet af stillads, og derved beskyttelse fra pædagogens side. Det kunne være interessant at tænke sig, at pædagogen i stedet langsomt arbejder på at pille stilladset ned. Dette er i tråd med de pædagogiske overvejelser, vi har fremført i opgaven. Her er fokus netop på at bryde institutionaliseringen ved at skabe nye rammer for udviklingshæmmede, hvor de kan blive så selvstændige og uafhængige som muligt.

I gennem arbejdet på Skov, Natur og Friluft Værkstedet inkluderes skovhjelperne i lokalsamfundet og på en arbejdsplads. Denne inklusion stiller krav til at pædagogen skal arbejde både på individ- og samfundsplan. På individplan skal pædagogen støtte og ruste skovhjelperen i mødet med gæsterne. På samfundsplan, skal skovhjelperen blive synlig og have ansvar for, at hjælpe skovgæsten ved sit ophold på naturcenteret.

Pædagogens udfordring i dette, er at bryde den tillært hjælpeløshed, da dette hæmmer den udviklingshæmmedes muligheder for inklusion. En metode til dette, kan være at skabe meningsfulde arbejdsopgaver med den rette belastningsbalance, hvor skovhjelperen oplever at han er nødvendig, og nyttig og mestrer udfordringerne. Dette vil i længden være en motivationsfaktor til at arbejde, hvilket bryder passiviteten og styrker skovhjelperens billede af sig selv og hans selvtillid.

Det er oplagt, at vi som pædagoger kommer til at blive repræsentanter for det ”normale”, idet vores pædagogiske arbejde ofte styres af egne livserfaringer og værdier. Derfor er vores antagelse ofte, at hvad vi oplever som livskvalitet, er pålydende for, hvad den udviklingshæmmede gør. Der ligger en problemstilling i dette, da vi risikerer at umyndiggøre den udviklingshæmmede. F.eks. har det været vores generelle antagelse igennem vores argumentation omkring arbejde og inklusion, at det monotone arbejde ikke er fremmede for livskvaliteten. Man kan dog forestille sig, at det for nogle udviklingshæmmede vil være hensigtsmæssigt med regelmæssige og monotone arbejdsopgaver pga. særlige handicap. Det er derfor vigtigt, at vi som pædagoger er lydhør og anerkender den udviklingshæmmedes behov og tanker om det gode liv, selvom det for os ville virke banalt eller meningsløst.

16. Projektbeskrivelser

Med udgangspunkt i ovenstående afsnit om pædagogens rolle, har vi udarbejdet to eksempler til at belyse det praktiske arbejde med skovhjelpernes livskvalitet. I disse eksempler arbejdes der pædagogisk med temaet inklusion via naturen.

16.1. Projektbeskrivelse 1: Skovhjelperen som naturformidler

Beskrivelsen er lavet ud fra et konkret arbejde med skovhjelperen som naturformidler, som Sidse arbejdede med i sin praktik på Skov, Natur og Friluft Værkstedet.

Baggrunden for at starte projektet er i tråd med inklusionstanken. Det handler om at gøre skovhjelperen synlig gennem formidlingsopgaven, og derigennem påvirke gæster på Naturcenteret til at få et nyt syn på udviklingshæmmede.

En del af skovhjelpernes opgaver i naturcenteret er at besvare spørgsmål fra skovgæsterne. Ofte begrænses dette møde af skovhjelpernes sproglige kompetencer. Gennem observation, blev det tydeligt, at skovhjelperen havde lettere ved kontakten, når det f.eks. handlede om at bære noget, hjælpe med at tænde bål eller vise vej til bålpladserne. Altså det møde, hvor skovhjelperen har mulighed for at kommunikere via kropssprog. Formidlingsopgaverne skulle altså være af praktisk karakter. Dette lagde op til forskellige emner, som f.eks. at lære gæsterne at flække brænde, tænde et godt bål, bage urtefrikadeller, finde vej i skoven med en skovhjelper som guide og lave filtning ved bålet. Der arbejdedes specielt intensivt med filtning ved bålet, da to skovhjelperere viste speciel interesse for dette.

Inden skovhjælperne var parate til at vise andre, hvordan man filter en bold eller en blomst, skulle skovhjælperne lære håndværket og kunne sætte simple ord på processen, for at kunne videreformidle håndværket. Dette tog tid pga. skovhjælpernes handicap og svingende motivation. Pædagogens rolle i dette var at holde fast, og hjælpe skovhjælperen til at få gennemført sine planer. Samtidig var tanken om at skulle være formidler angstprovokerende og krævede bearbejdning. Man kan forestille sig, at en situation som denne er angstprovokerende, fordi skovhjælperne, som andre udviklingshæmmede, har været vant til at være tilskuer og ikke selv været i centrum. Her kræver vi som pædagoger altså, at skovhjælperen skal gå fra at være tilskuer til at blive deltager. Dette ser vi som en nødvendighed, hvis inklusionen skal blive succesfuld, og hvis gamle vaner fra institutionslivet skal brydes.

Selve aktiviteten foregik i et bålhus. Vandet til filtningen blev varmet over bålet af en tredje skovhjælper, som havde dette som opgave. Bålhuset og naturen blev hermed ramme om aktiviteten, og heri ligger også en pædagogisk dagsorden: Det er koldt i luften, bålet varmer og det varme vand er behageligt på hænderne. Ulden lugter, er kruset og glat af sæben, og naturen er levende og flot. Der foregår altså en masse sansning, som påvirker skovhjælperne og gæsterne. Samtidig giver naturen som rum, skovhjælperne mulighed for at trække sig væk, få luft og komme tilbage til opgaven, når de har overskud.

At skovhjælperne fik ansvaret for denne aktivitet var centralt, da ansvarlighed giver meningsfuldhed og lyst til at investere energi i opgaven (Antonovsky, 2000: 127-129). Heri ligger dog en stor pædagogisk udfordring med hensyn til den tillærte hjælpeløshed. Udfordringen er at skabe så meget status og tryghed omkring formidlingsopgaven, at skovhjælperen bliver motiveret til at varetage ansvaret. Samtidig skal skovhjælperen have opbygget så meget tillid til sig selv og omverdenen, at mødet med gæsten ikke bliver angstprovokerende. Dette projekt skal, med udgangspunkt i at etablere tryghed til omverden og opbygge større tillid til sig selv, forgå gennem en lang periode. Man kunne forestille sig, at en udvikling af projektet kunne indebære et dyrehold af får. Heri kunne der ligge en formidlingsopgave om fodring, pasning og klipning af får.

16.2. Projektbeskrivelse 2: Skovhjælperen og landbruget

Overstående eksempel tager udgangspunkt i et nuværende pædagogisk arbejde med skovhjælperne på Naturcenteret. Vi vil nu beskrive, hvordan projektet i fremtiden kan udvides med en landbrugsafdeling. Tanken er at komme med forslag til, hvordan Skov, Natur og Friluft Værkstedet

kan udvikles med det formål, at projektet skal kunne rumme flere udviklingshæmmede med forskellige behov.

På Skov, Natur og Friluft Værkstedet arbejdes der, på nuværende tidspunkt, på at danne teams. Et team skal være på Naturcenteret og et andet i skoven, for at lave skovarbejde. Disse teams skal fungere sådan, at skovhjelperne på forhånd selv vælger, om de vil være et sted eller begge steder. Vi forestiller os, at man ville kunne udvide projektet, så der vil komme et team tilknyttet en gård. Arbejdet på gården vil tilgodesse den gruppe af skovhjelperne, for hvem, det er stressende at arbejde på Naturcenteret. Lisbeth Bruus-Jensen påpeger, at der kan være flere grunde til at udviklingshæmmede kan være passive. Ud over institutionaliseringen, kan det også skyldes, at der er for store udfordringer i forhold til kompetencer (se bilag 5.2: 29). På Naturcenteret kommer der ofte store grupper uanmeldt på besøg, hvilket for nogle skovhjelperne pga. deres handicap, virker stressende og kaotisk. Med udgangspunkt i Antonovskys tanke om forudsigelighed, der fører til begribelighed, mener vi derfor, at det er vigtigt, at skabe nogle rammer med struktur, til de skovhjelperne, der har brug for dette. Her er det dog samtidig vigtigt at finde en balance mellem struktur og kaos, da for meget struktur kan være en negativ faktor, og kan medføre at skovhjelperen bliver underbelastet og ikke får udnyttet sine kompetencer og potentialer (Antonovsky: 2000: 124).

Skovhjelpernes arbejde på gården vil have forskellig karakter, da gården drives, som traditionelt landbrug med korn, kartofler, høns og fedekvæg på markerne. Derudover er der en gårdbutik på stedet. Skovhjelperen skal derfor være med til at dyrke og pakke grøntsager til gårdbutikken og til Naturcenterets café. Samtidig skal skovhjelperne møde kunderne i gårdbutikken, og sælge de varer, de selv har været med til at producere. Her sker mødet, som er centralt for inklusionen.

På lang sigt, når skovhjelperne har etableret tryghed i forhold til stedet og udfordringerne, kan man have en turnus med nogle børnehavergrupper, der bruger gården som udflytterbørnehave. Der skal derfor på gården være et dyrehold af heste, kaniner og får, som skovhjelperne skal være med til at passe. I dette kan skovhjelperen også varetage rollen som naturformidler, ved f.eks. at vise børnene, hvordan man passer og håndterer dyrene.

Der er mange fordele ved at bruge dyrehold i arbejdet med udviklingshæmmede. Det skyldes bl.a., at der er krav om ansvar forbundet med at passe dyr. Skovhjelperen bliver styrket i at aflæse kropssprog, og lærer at indleve sig i andres behov og drage omsorg. Igennem arbejdet med dyrene, lærer skovhjelperen sig selv at kende på det følelsesmæssige og det fysiske plan, hvilket styrker

selvfølelsen. Dette giver skovhjelperen bedre selvtillid. Samtidig accepterer dyrene, hvem han er, og skovhjelperen dømmes ikke som handicappet. Kontakten med dyrene giver endvidere sanselige oplevelser, og gennem disse oplevelser, sker der en ubevidst læring hos skovhjelperen. De opgaver, der er forbundet med arbejdet med dyrehold, er konkrete og overskuelige. Dette er også en vigtig faktor i bestræbelserne på, at skabe et forudsigeligt og genkendeligt arbejdsmiljø med den rette belastningsbalance.

Igennem disse to eksempler har vi i praksis berørt emnet inklusion. Inklusionen foregår med udgangspunkt i praktisk arbejde med naturen som ramme. Det er for os vigtigt at arbejdet foregår i naturen pga. naturens afstressende og terapeutiske effekt. Samtidig betyder naturen at arbejdsopgaverne er forskellige og praktiske og varierer af karakter med årstiderne, hvilket er i kontrast til det monotone arbejde på de traditionelle beskyttede værksteder. Her er det samtidig af afgørende betydning, at skovhjelperen oplever, at hans arbejde ikke er iscenesat, og at der ligger et reelt ansvar i arbejdsopgaverne. Dette er vigtigt i det pædagogiske arbejde mod den tillærte hjælpeløshed.

17. Diskussion

Det pædagogiske arbejde med inklusion af udviklingshæmmede kan foregå på flere måder. På Skov, Natur og Friluft Værkstedet forgår inklusionen ved det møde, der sker mellem skovgæst og skovhjelper. For skovhjelperne giver dette møde nogle udfordringer, de skal lære at mestre. Til dette finder skovhjelperne støtte i hinanden og i personalet på stedet. Man kan derfor sige, at inklusionen er blid, og skovhjelperen har mulighed for at sætte grænser ved at trække sig væk, f.eks. ud i naturen. Følelsesmæssigt tror vi, at skovhjelperne føler sig inkluderet på en "rigtig arbejdsplads", da der ved Naturcenteret er tilknyttet naturvejledere og skovarbejdere, som skovhjelperne arbejder sammen med. Inklusionen kan derved forgå på mange niveauer og behøver ikke at rette sig mod en udslusning i samfundet.

På projektet Nextjob arbejdes der derimod med ansættelse af udviklingshæmmede i skånejobs på det ordinære arbejdsmarkedet. Her bliver de udviklingshæmmede ofte ansat i supermarkeder, hvor de har simple arbejdsopgaver. Vi er kritiske overfor dette, da det er svært at forestille sig, at den udviklingshæmmede vil danne venskaber med sine kollegaer. Mange udviklingshæmmede oplever desuden ensomhed ved at være anderledes. Denne anderledeshed bliver meget mere tydelig for den

udviklingshæmmede ved denne inklusion, og kan føre til mere ensomhed og følelsen af at være ekskluderet.

Lisbeth Bruus-Jensen fortæller, at når inklusionen på arbejdsmarkedet bliver en succes, så skyldes det ofte, at den udviklingshæmmede stadig har god kontakt til ligesindede f.eks. ved at være ansat i en gruppe sammen, eller ved at den udviklingshæmmede deltager i møder og brugerråd (se bilag 5.2: 28).

Det må altså diskuteres, om vi skal tilstræbe den totale inklusion. Samfundet stiller som nævnt krav til, at vi som mennesker er refleksive, omstillingsparate, og at vi selv skal forme vores eget livsforløb²⁰. Udviklingshæmmedes handicap betyder som nævnt, at de har svært ved at tænke abstrakt og forstå sammenhænge. På baggrund af dette bliver den totale inklusion urealistisk og dette indikerer, at udviklingshæmmede har brug for pædagogisk støtte for at mestre disse egenskaber. For blot 50 år siden ville inklusionen have haft andre vilkår, da lokalsamfundet på den tid var styret af traditioner og forudsigelighed.

Hvis inklusionen i nutidens samfund stiller for store krav og medfører ensomhed, må vi spørge os selv, om principperne i inklusionstanken er forankret i virkeligheden for den udviklingshæmmede, eller blot fungerer på et teoretisk plan.

I det praktiske pædagogiske arbejde med inklusion via Naturcenteret ligger der nogle problemstillinger. Skovhjelperne er ansat til at servicere skovgæsterne, som forventer en vis kvalitet i den formidling, der forgår, og i hvad der serveres i Naturcenterets café. Herved bliver pædagogen splittet imellem at tilgodese skovhjelpernes udvikling og samtidig leve op til de krav, der stilles fra skovgæsternes side. I perioder er der et stort arbejdsmæssigt pres, hvilket betyder, at der ikke er ressourcer til at arbejde med f.eks. skovhjelperen som naturformidler. Man kan sige, at selvom arbejdet på Naturcenteret ikke er bundet af krav om produktion, finder der alligevel en produktion sted, som kan flytte fokus fra det pædagogiske aspekt i arbejdet. Når dette sker, risikerer vi at glemme vores rolle som pædagog, hvor vi skal skabe begribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed for skovhjelperne. Samtidig stiger stressniveauet betydeligt, hvilket også betyder at skovhjelperens følelse af sammenhæng mindskes.

Vi mener dog, på trods af disse problematikker, at vi som pædagoger skal tilstræbe at inkludere. For en målgruppe som skovhjelperne, giver inklusionen netop mulighed for et arbejde med mening og reelt ansvar.

²⁰ For uddybning se afsnit 9: Moderniteten.

I arbejdet med inklusion, er det af stor betydning, at have fokus på institutionaliseringen. Det standardiserede liv på institutionerne, er som beskrevet, ofte uden plads til egne værdier og individuelle behov. Dette er netop nogle af de evner, der kræves for at leve og være inkluderet i nutidens samfund. Herved klargøres behovet for afinstitutionalisering af udviklingshæmmede, med henblik på at paratgøre dem til det inkluderede hverdagsliv. Samtidig er det vigtigt, at vi som pædagoger holder fast i de positive ting fra institutionsverden. Bruus-Jensen beskriver at udviklingshæmmede ofte er positive, glade og åbne, hvilket er en fordel i deres møde med omgivelserne. På institutionerne lærer de at tage hensyn og være en del af en gruppe, hvilke ligeledes er vigtige kompetencer at have med sig i livet (se bilag 5.2: 29).

Som alle andre, bliver udviklingshæmmede påvirket af samfundets forandring. Dette ses bla. ved, at der er ved at ske et generationsskifte mellem de yngre og ældre udviklingshæmmede. Det er vores oplevelse, at de unge i højere grad stiller krav til deres omgivelser, og af sig selv træffer valg, hvor de kommer til at få "en tilværelse så nær det normale som muligt"²¹. Der sker en selvstændiggørelse af den yngre generation, i takt med afinstitutionaliseringen, hvor de som oftest opvokser hjemme og bliver inkluderet i den lokale skole. Dette ruste dem til at navigere i modernitetens samfund. Pædagogen kommer midlertidig til at arbejde og forholde sig til begge generationer. Den ældre generation er mere præget af institutionaliseringen pga. mangeårige ophold på institutioner. Dette giver sig bl.a. udslag i initiativløshed og uselvstændighed. Man kan forestille sig, at modernitetens krav for disse vil virke uoverskueligt. Lisbeth Bruus-Jensen mener, at nogle udviklingshæmmede pga. institutionaliseringen og den tillærte hjælpeløshed, fravælger at blive inkluderet (se bilag 5.2: 27).

For denne gruppe skal vi som pædagoger naturligvis tilstræbe en selvstændiggørelse ved at arbejde med selvbestemmelse og medbestemmelse. Men vi må også erkende behovet for faste traditioner, og forudsigelige rammer, som modpol til det hektiske samfund. Her er det oplagt, at naturen indgår som fast ramme om det pædagogiske arbejde pga. den afstressende og terapeutiske effekt. Ved at inddrage naturen i det pædagogiske arbejde på Skov, Natur og Friluft Værkstedet, kan vi dog risikere at inklusionen bliver underprioriteret. Man kan let forestille sig, at arbejdet i skoven kan blive isoleret fra omverdenen, og at skovhjelperen ikke længere møder og kommunikerer med gæsterne i samme omfang, som på Naturcenteret. Vi skal derfor være bevidste om, at finde en

²¹ Bank Mikkelsens udtryk fra 1971 (Holm: 2001: 183).

balance, hvor skovhjelperen bliver udfordret socialt via inklusion, og hvor han samtidig arbejder i naturen og bliver påvirket positivt heraf.

18. Konklusion

I dette afsnit vil vi besvare vores problemformulering, som lød således:

Hvilken påvirkning har inklusion, institutionalisering og arbejde på udviklingshæmmede skovhjelperes livskvalitet - og hvordan kan naturen inddrages i det pædagogiske arbejde med disse begreber?

Per og Brians fortællinger giver et klart udsagn om, at de har fået større livskvalitet efter deres ansættelse på Skov, Natur og Friluft Værkstedet. Vi har igennem opgaven forsøgt at klarlægge, hvad denne udvikling skyldes. Vi mener, årsagen skal ses bredt, og vi vil her gennemgå vores vigtigste konklusioner set i forhold til de nævnte begreber i problemformuleringen.

- Igennem det pædagogiske arbejde med *inklusion* bliver skovhjelperen en del af samfundet. Dette ændrer hans billede af sig selv, som værende ekskluderet. Skovhjelperen får en positiv selverkendelse og opfatter sig selv som duelig, nyttig og værdifuld. I forhold til kollegaer, som skovarbejdere og naturvejleder, opnår skovhjelperen en samhørighedsfølelse og et gruppetilhørsforhold. Dette er ifølge Siri Næss en forudsætning for at opleve livskvalitet. Samtidig udvikler skovhjelperen sine kommunikative og sociale kompetencer i mødet med skovgæster. Herved ændres skovgæstens billede af skovhjelperen, som i længden kan være med til at ændre samfundets syn på udviklingshæmmede.
- *Institutionaliseringen* kan forringe skovhjelperens oplevelse af livskvalitet i kraft af udviklingen af den tillærte hjælpeløshed. Den tillærte hjælpeløshed giver sig til udtryk ved at de udviklingshæmmede er passive og initiativløse. Set i forhold til Siri Næss' livskvalitetsparametre betyder dette, at de ikke er aktive, ikke får gennemført deres planer og ikke får udnyttet deres kompetencer. Denne tendens kan betyde at skovhjelperne udvikler lav selvtillid og en følelse af meningsløshed, hvilket er en barriere for skovhjelpernes motivation til at blive inkluderet og til at arbejde.

- *Arbejdet* i naturen, bliver for skovhjelperne midlet til at blive inkluderet og bryde den tillærte hjælpeløshed. At skovhjelperne har et rigtigt arbejde med høj mening og ansvarlighed, betyder at de føler sig stolte og til nytte. Det skaber identitet og status, hvilket tilsammen med skovhjelpernes tilhørsforhold til stedet, betyder at de er åbne og interesserede i at møde nye mennesker, hvorefter mulighederne for inklusion optimeres. Gennem arbejdet afinstitutionaliseres skovhjelperne langsomt og bliver med tiden mere initiativrige og motiverede til at arbejde.
- En begrænsning for at opnå en følelse af sammenhæng, er stress, idet stress hæmmer oplevelsen af begribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed. Samfundet i dag er under konstant forandring, hvilket betyder, at vi alle i stigende grad har behov for steder, hvor vi kan restituere, f.eks. *naturen*. For udviklingshæmmede er dette behov udtalt, da de er særligt stressfølsomme. Herved bliver det yderst centralt at integrere naturen i det pædagogiske arbejde med udviklingshæmmedes livskvalitet. For skovhjelperne har naturen en afstressende og terapeutisk effekt, selvom de ikke er bevidste herom. Skovhjelperne søger automatisk naturen, når de har brug for fred og ro. De er med tiden blevet mere rolige og mindre frustrerede, og bliver løbende i stand til bedre at håndtere stressorerne i arbejdet. Pædagogens skal være bevidst om at flytte arbejdsopgaver ud i naturen, og gøre dette til en naturlig del af hverdagen. Ved at skovhjælperen, som i de to projektbeskrivelser, formidler naturen til besøgende, inkluderes han og med tiden brydes den tillærte hjælpeløshed.

19. Perspektivering

Det pædagogiske arbejde på Skov, Natur og Friluft Værkstedet har ifølge Christian Schwartzbach haft afsmitning på det socialpædagogiske felt. Efterspørgslen på ledige stillinger som skovhjelper er steget, og der er stor pædagogisk interesse for projektet. Dette indikerer, at der et uopfyldt behov blandt udviklingshæmmede for sådanne arbejdspladser. Dette skyldes muligvis at sværhedsgraden mellem et traditionelt beskyttet værksted og et skånejob er stor. Der vil derfor være en gruppe af udviklingshæmmede, der ikke bliver udfordret tilstrækkeligt, eller i modsat fald oplever at udfordringen er for stor.

At placere et beskyttet værksted, som Skov, Natur og Friluft Værkstedet i naturen giver i sig selv nogle udfordringer, som er en modpol til det stillesiddende indendørsarbejdet. Samtidig er antallet af skovhjelper så småt, at det som beskyttet værksted, ikke bliver ”institutionsagtigt”. Dette kunne

man forestille ville give inspiration til, hvordan man i fremtiden kan danne nye beskyttede værksteder.

20. Litteraturliste

Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen, red. (2005): *Klassisk og moderne samfundsteori*, 3. reviderede udgave, Hans Reitzels Forlag.

Andersen, Ib (2005): *Den skinbarlige virkelighed*, Forlaget Samfundslitteratur.

Andersen, Peter Ø (1996): *Pædagogens praksis*, Pædagogisk Bogklub.

Antonovsky, Aaron (2000): *Helbredets Mysterium*, Hans Reitzels Forlag.

Bruus-Jensen, Lisbeth og Henning Jahn (2002): *Udviklingshæmmede i arbejde, mere end en dagsdrøm*, Forlaget Udvikling.

Edlev, Lasse Thomas (2004): *Natur og miljø i pædagogisk arbejde*, Munksgaard.

Ellneby, Ylva (2000): *Om børn og stress*, Hans Reitzels Forlag.

Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske*, Jørgen Paludans Forlag.

Grahn, Patrik mfl. (2000): *Børns udeleg*, Forlaget Børn og Unge.

Gunnarsen, Charlotte, Gitte Madsen, Kelvin Nielsen og Lotte Pehrsson (2003): *Menneske, Handicap og Sociale Tilbud*, 3. udgave, Socialpolitisk Forlag.

Hansen, Karsten B og Thomas Nielsen (2005): *Natur og grønne områder forebygger stress*. Skov og Landskab

Hansen, Mogens, Poul Thomsen og Ole Varming (2003): *Psykologisk Pædagogisk Ordbog*, 14. udgave, Nordisk Forlag.

Held, Finn og Flemming Olsen, red. (2004): *Introduktion til pædagogik – Opdragelse, dannelse, socialisering*, Pædagogisk Bogklub.

Henriksen, Bjarne Lenau (1992): *Livskvalitet*, Gads Forlag.

Herskind, Mona Burgdorf (2005): *Udviklingshæmning og Brugerinddragelse*, Forlaget Udvikling.

Holm, Per, m.fl. (2001): *Liv og kvalitet i omsorg og pædagogik*, Systime.

Iversen, Lars, m.fl. (2002): *Medicinsk Sociologi – samfund, sundhed og sygdom*, Munksgaard Danmark.

Jensen, K T og T J Johansen (2001): *Sundhedsfremme i teori og praksis*, Forlaget Philosophia.

Kirkebæk, Birgit, m.fl. (1990): *Fra idiot til menneske*, Forlaget Silkon.

Lorentzen, Per (2003): *Fra tilskuer til deltager*, Universitetsforlaget.

Madsen, Bent (2005): *Socialpædagogik*, Hans Reitzels Forlag.

Niklasson, Grit, red.(2005): *Sundhedsfag for pædagoger*, Frydenlund.

Schwartz, Ida (2001): *Socialpædagogik og anbragte børn*, Nordisk Forlag.

Ziehe, Thomas (1989): *Ambivalenser og mangfoldighed*, Special-trykkeriet Viborg.

20.1. Internetadresser

[bruus.dk](http://www.bruus.dk)

Hvordan er serviceloven med til at forandre kulturen?

Set d. 14 november 2006 på <http://www.bruus.dk/artikler.html>

[lev.dk](http://www.lev.dk)

Hvad er udviklingshæmning

Set d. 21 november 2006 på <http://www.lev.dk/index.php?id=17>

[ologo.dk](http://www.ologo.dk)

1 - Grader af udviklingshæmning

Set d. 21 november 2006 på <http://www.ologo.dk/videnscentret/grader.udv.htm>

2 - Om oligofreni – udviklingshæmning

Set d. 21 november 2006 på <http://www.ologo.dk/Videnscentret/om.udvik.htm>

[retsinfo.dk](http://www.retsinfo.dk)

Vejledning om sociale tilbud til voksne med handicap

Set den 14 november 2006 på: http://www.retsinfo.dk/_GETDOC_/ACCN/C19980005860-regl

[sl.dk](http://www.sl.dk)

Socialpædagogens tema: Udviklingshæmmede i job

Set den 11 januar 2007 på <http://www.sl.dk/Socialpædagogen/Temaer/Temaarkiv/Udviklingshæmmede%20i%20job.aspx>

20.2. Artikler

Larsen, Kjeld (2004): *Grøn-hvid terapi bærer fin frugt*, Haven nr. 11